

Jezik i identitet slavenskih muslimana: Bošnjaci između lingvistike i politike¹

Hanka Vajzović

Muslimani slavenskog porijekla

Zavisno od ugla promatranja, o južnoslavenskim se narodima muslimanske vjeroispovijesti može govoriti ili kao o *muslimanskim Slavenima* (religijska distinkcija Slavena muslimana naspram Slavena katolika, pravoslavaca) ili kao o *slavenskim muslimanima* (etnička distinkcija muslimana južnoslavenskog prostora naspram muslimana arapskog, turskog ili kakvog drugog porijekla). Kako god bilo, pod obje se te sintagme razumijevaju etničko-vjerske skupine poznate pod imenima: *Bošnjaci, Muslimani, Goranci, Pomaci, Torbeši* – da ne nabrajamo moguće njihove sinonimne nazive, jer se nećemo detaljno baviti svim sadržajima (“označena”) koji se pod tim oznakama podrazumijevaju. Ono što ostavlja prostor debatama, moguće je svesti u sljedećih nekoliko pitanja.

1) Da li je riječ (a) o jednoj etničkoj skupini (muslimanski Slaveni) različitoga geopolitičkog određenja i različito imenovanoj, a formiranoj na osnovu iste vjerske pripadnosti (jesu li Goranci isto što i Bošnjaci i slično), pri čemu ne treba zaboraviti da religija ne može biti kriterij za determiniranje etnosa, jer pripadnici iste vjere mogu biti različite nacio-

---

¹ Ovaj je rad u nekim svojim dijelovima oslonjen na knjigu Hanka Vajzović, *Jezik i nacionalni identiteti – sociolingvističke teme* (Sarajevo: Fakultet političkih nauka u Sarajevu, 2008), bilo samo sadržajno ili da su preuzimani neki (manji) segmenti teksta, više parafrazirano negoli citirano.

nalnosti, baš kao što i pripadnici iste nacije mogu biti različitih vjera;² (b) o različitim etničkim skupinama slavenskih muslimana, formiranim ne samo na osnovu zajedničke religije već (i) na temelju nekih drugih kriterija, kao što su porijeklo, povijest, kultura, jezik (jesu li, recimo, Goranci i Bošnjaci zasebne etnonacionalne skupine poput, primjerice, pravoslavnih Srba i pravoslavnih Makedonaca ili slično)?

2) Koje se i kakve skupine naroda podrazumijevaju pod navedenim imenima – jesu li međusobno odjelite ili se samo drukčije imenuju, npr. da li su Goranci naspram Bošnjaka ili naspram Torbeša (a) jedan isti narod, (b) dio, ogranak, podskupina jednog istog naroda (pa bi Goranci bili jedni od Bošnjaka / Torbeša) ili su to (c) zasebne etničke grupe?

3) Je li znanstveno prihvatljivije o ovim skupinama govoriti (a) šire i povijesno dublje, s akcentom na porijeklu – kao o *jednom narodu* (južnoslavenskom, ilirskom, turskom, bogumilskom?), dakle *Muslimanima slavenskog porijekla* (ma kako ih imenovali) ili pak (b) uže i povijesno bliže, s akcentom na teritorijalnom određenju – kao o *zasebnim narodima* (makedonskom, albanskom, bugarskom, bosanskom), koji bi bili markirani kao Bosanski muslimani (Bošnjaci), Bugarski muslimani (Pomaci) i slično?

4) Koliko u determiniranju navedenih etničkih skupina i njihovo ime imenovanju realno udjela imaju (ili trebaju imati) objektivne povijesne činjenice, a koliko *politike i politički interesi* (nekad i sad), imajući na umu da nacija nije genetička već politička kategorija?³

5) Koliki je i kakav udio u njihovom etnonacionalnom determiniranju mogao imati i danas ima *jezik* – da li se on (a) uzima kao važna determinanta u definiranju nacije i kao logični integrativni faktor jedne zajednice, bilo kao sredstvo svakodnevne komunikacije (stvarna lingvistička i komunikativna činjenica), bilo kao simbolično nacionalno obilježje i zamišljena koheziona vrijednost (bez obzira na lingvističku istinu) ili se u ovom slučaju jezik (b) potpuno zanemaruje kao determinanta u definiranju nacije (kao što bi bilo u slučaju nacionalne identifikacije Goranaca i Pomaka kao Bošnjaka).

---

2 Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam* (Zagreb: Durieux, 2010), s.189.

3 Ibid.

6) U kakvoj su korelaciji (a) ime države / nacije sa imenom jezika (*Bošnjaci – bosanski; Goranci – goranski / našinski; Pomaci – ...*, naspram, recimo: *Jugoslavija – Srbi / Hrvati / Muslimani / Crnogorci – srpskohrvatski*), pa i (b) identitet nacije sa identitetom jezika: da li su svi oni koji govore *bosanski / hrvatski / srpski* ili svoj jezik tako nazivaju, već samom tom činjenicom – *Bošnjaci / Hrvati/ Srbi* (pri čemu se otvara pitanje Bošnjaka / Muslimana u Hrvatskoj i sl.) i obrnuto: da li svi *Bošnjaci / Hrvati / Srbi*, da bi potvrdili svoj identitet, moraju ili trebaju afirmirati i odgovarajući, nacionalno pripadajući jezički identitet bosanskog / hrvatskog / srpskog jezika, pri čemu se otvara, recimo, pitanje identiteta nacionalnojezičkih zajednica u Bosni i Hercegovini i uopće pitanje jezičkog identiteta bosanskohercegovačkih građana, posebno onih iz reda tzv. Ostalih itd.⁴

Odgovori na prethodno postavljena pitanja riješili bi mnoge dileme koje u vezi sa etničkim i jezičkim identitetom Južnih Slavena (bez obzira na njihovu nacionalnu i vjersku pripadnost) danas postoje. Razlog nedoumicama ne treba, naravno, tražiti u nedostatku znanstvenih istraživanja, već u istini da konačne stavove određuje *politika*, pa je ona ta koja, ne poštujući naučne argumente, praktično unosi pometnju i u povijesne činjenice i u logiku zaključivanja. U ovome tekstu, naravno, nećemo tražiti ni duboko ni široko za mogućim odgovorima na sva sporna pitanja, jer bi neka od njih zahtijevala ozbiljnu elaboraciju i opsežnija dodatna istraživanja, za što bi bilo potrebno mnogo više vremena i prostora nego što je to predviđeno tematskim okvirom ovoga rada. Budući da je ovdje glavni cilj pozabaviti se nacionalno-vjerskim identitetom i jezičkim pitanjem *bošnjačkog naroda* kao etnonacionalne skupine koja danas, gledano iz ugla modernih nacija, predstavlja jedan od tri ravnopravna konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine – o ostalim će skupinama sla-

---

4 Vajzović, *Jezik i nacionalni identiteti – sociolingvističke teme*.

Hanka Vajzović, “Sociolingvistički i ustavnopravni aspekti jezičkog pitanja Ostalih u Bosni i Hercegovini,” u *Mjesto i uloga “Ostalih” u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu* (Sarajevo: Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2010).

venskih muslimana, pa i o drugim južnoslavenskim narodima biti riječi samo onoliko koliko to bude nužno za komparativnu analizu u razmatranju nacionalno-vjerskog i jezičkog pitanja prije svega (bosanskohercegovačkih) *Bošnjaka*, odnosno, koliko to bude neophodno u iznalaženju odgovora na ishodišno pitanje: ko (sve) danas i na temelju čega konstituira *bošnjački narod*?

Dakle, ako su političkom odlukom (donesenom na Bošnjačkom saboru održanom ratne 1993. godine u Sarajevu)⁵ *Muslimani* kao “oznaka” zvanično preimenovani u *Bošnjake* – postavlja se pitanje “označenog” u smislu politički nametnute dileme: da li se danas takva oznaka zvanično odnosi (1) samo na muslimane slavenskog porijekla koji se vezuju za Bosnu i Hercegovinu (po bilo kom osnovu: rođenjem, porijeklom predaka, mjestom življenja, državljanstvom) ili se, “po inerciji” ili na temelju jedne političke odluke provedene bez uobičajene demokratske procedure (2) oznaka Bošnjaci ima smatrati zvaničnim supstituentom ranijeg naziva Muslimani, odnosno, nacionalnim imenom svih muslimana slavenskog porijekla? **Ne sporeći ono prvo (da bosanski Muslimani danas jesu Bošnjaci – tako se i sami izjašnjavaju), valja priznati da se za ovo drugo teško može iznaći ikakva valjana argumentacija osim činjenice da istovjetna logika prati i ostale nacionalno-vjerske skupine našega geopolitičkog prostora (Balkan, SFRJ, nove države nastale disolucijom Jugoslavije). Tako onda postaje nepisano pravilo da danas na prostoru četiriju bivših republika (srpskohrvatsko govorno područje) – svi muslimani jesu *Bošnjaci* i jezik im je *bosanski*; svi katolici *Hrvati* i svi govore *hrvatskim* jezikom; svi pravoslavci *Srbi* i jezik je njihov *srpski*. Uz takvu logiku “uskraćeni” ostaju samo *Crnogorci* utoliko što mnogi autohtoni muslimani / katolici / pravoslavci Crne Gore nacionalno nisu to što jesu**

---

5 Na Saboru je donesena Odluka kojom su “dotadašnji Muslimani u BiH i na području država bivše Jugoslavije, bez izjašnjavanja na bilo kakvom popisu stanovništva, preimenovani u Bošnjake.” Time su se praktično nudile dvije odrednice Bošnjaka i bošnjaštva. Pod Bošnjacima je trebalo razumijevati s jedne strane nasljednike “onoga što je Bosna kao zemlja, kao država, kao povijesni subjekt bila,” ali i sve “slavenske muslimane jugoistočne Evrope” koji Bosnu (kao državu) “prihvataju kao svoju domovinu.” Esad Hećimović, “Bošnjaci sami sa sobom – feljton,” *BH Dani* 17 Okt. 2008.

(Crnogorci), niti je njihov jezik to što jeste (jezik sredine), no pitanje njihovog nacionalno-jezičkog identiteta, tema je za sebe i izlazi izvan okvira ovoga rada, mada je situacija vrlo slična bosanskohercegovačkim prilikama: realna se multikonfesionalnost odslkava u politički zacrtanoj multinacionalnosti (vjera = nacija) koju onda, u traganju za potvrdama etnonacionalnog identiteta, deklarativno prati i kvazi multilingvalnost. Takav je koncept (insistiranje na nacionalno-vjerskim i nacionalnojezičkim identitetima), međutim, ma kako se kome to činilo (logičnim / racionalnim / prihvatljivim ili ne?) na Balkanu već općeprihvaćen kao temeljni princip političkog organiziranja naroda: svaka vjera u jednu (svoju) naciju, svaka nacija (ako je ikako moguće) u jednu državu i svaka nacija sa svojim (nacionalnim) jezikom. Tako je ključna odrednica identiteta postalo ime (nacije, jezika); sve drugo je u identitetu manje važno, jer su tako “naredile” nacionalne politike i nikakvo dokazivanje (zasad) ne može promijeniti stvari.

Budući pak da u ovome tekstu govorimo o Bošnjacima kao slaven-skim muslimanima, koji su i u tom pogledu ostali nedorečeni, sporni i osporavani – nezaobilaznim se čini razmotriti pitanje ili realno prisutnu dilemu: mogu li se *Bošnjacima* smatrati i *Goranci*, *Pomaci*, *Torbeši*... ili kako drukčije nazivane (uglavnom u sinonimskim vrijednostima) manje etničke skupine Slavena islamske vjeroispovijesti, tradicionalno nastanjenih u pojedinim enklavama ili izmiješanih s drugim narodima na određenim prostorima Balkana? Odgovore možemo tražiti u determinantama njihovoga identiteta i komparativnoj analizi (usporedba sa bosanskim Bošnjacima) ili opet u političkim odlukama i tendencijama. **Kako god bilo, navedenim se skupinama naroda nećemo** detaljnije baviti ni etnografski niti (socio)lingvistički, ni na osnovu onoga što se o njima zna iz literature niti u pravcu kakvih novih, dodatnih istraživanja. Umjesto toga, namjera nam je da, uz podsjećanje na općepoznate činjenice, razmotrimo političke konotacije u razumijevanju njihove etničke pripadnosti (kako ih drugi tretiraju) ili vlastitog opredjeljenja (kakvima se sami osjećaju), a sve s ciljem da se sagleda moguća (ikakva) korelacija ili kohezioni faktor u eventualnom determiniranju svih slavenskih muslimana / muslimanskih Slavena kao jedne zajednice (u povijesnom smislu ili u modernom vremenu) naspram drugih etničko-vjerskih skupina u okruženju.

Jesu li svi slavenski muslimani – Bošnjaci?

Gorancima je povijesno stanište *Gora* (otud se tako i nazivaju) – područje na obroncima Šar-planine, smješteno u manjem džepu na tromeđi Makedonije, Albanije i Kosova. Na islam su, smatra se, prešli tokom 17. i 18. stoljeća. Da su odani vjeri (muslimani – suniti), može se zaključiti i po činjenici da svako selo ima svoju džamiju. Zbog geopolitičkog položaja i slabijih komunikacija uspješno su odolijevali pokušajima asimilacije, te tako očuvali svoj identitet i svoj jezik. Danas Goranci žive u oko dvadesetak naseljenih mjesta na Kosovu, ali ih ima nastanjenih i u desetak sela u sjevernom graničnom području Albanije. Ukupno ih, prema nekim podacima, ima oko 40.000, mada ih se, iz poznatih političkih razloga i zbog teških ekonomskih prilika, veliki broj iseljava i živi kao dijaspora u Srbiji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini, zemljama Zapadne Evrope. Budući da sebe nazivaju *Goranima*, *Gorancima*, *Našincima* (nikada *Torbešima*), u pravilu ne prihvataju da ih se smatra Albancima ili pogrdno muslimanskim Šiptarima, Makedoncima, Srbima, pa većinom ni Bošnjacima. Takva i drukčija nacionalna ime-na smatraju opravdanim samo u značenju državljanstva, ne i u etničkom pogledu. Drugi ih ponekad identifikuju sa *Pomacima* ili ih ipak nazivaju i *Torbešima* (u pravilu s prizvukom pežorativnosti), mada se prema prilikama “na terenu” ne može pouzdano zaključiti da li se Gorani i Torbeši doživljavaju kao jedno isto (isto označeno, sinonimski odnos poput Bošnjaci / Muslimani) ili su Torbeši širi pojam, a Goranci neka vrsta njihovoga “ogranka” (odnos kao Bošnjaci: Sandžaklije), pa čak ni u kakvoj su relaciji Goranci i Pomaci: jesu li to dva naroda iste vjere ili su Goranci tek oni Pomaci koji su povijesno stacionirani na Gori i tradicionalno vezani za tu enklavu.⁶

6 Da to pitanje privlači pažnju i da dileme postoje (da se teorija i praksa u potpunosti ne slažu), potvrđuje i sljedeći dijalog postavljen na jednom od internet-skih Foruma gdje jedan od učesnika pita: “Da li su Goranci i Torbeši dva naziva za jedan isti narod (čak iako drugi ima pežorativno značenje)? Kako se nazivaju muslimani u jugoistočnom delu Makedonije i da li su oni Goranci? To me malo zbunjuje, naročito kad na državnom makedonskom radiju slušam vesti na – bosanskom jeziku.” “Forum,” *B92.net*, http://forum.b92.net/topic/51359-goranci-goranci/page__st__60. Na postavljeno pitanje drugi učesnik foruma (očito

Bilo kako bilo, u posljednje vrijeme postoje, dakle, političke tendencije da se Goranci proglase sunarodnjacima Bošnjaka (što je za ovaj rad važna okolnost), pa se štaviše, prema nekim podacima, jedan broj njih nakon rata na Kosovu tako i izjašnjava. Tu bi činjenicu (ako je podatak sa terena pouzdan) bilo teško racionalno prihvatiti, budući da se između Gorana i Bošnjaka, osim slavenskih korijena i islama ne može naći kakav drugi zajednički sadržatelj – gledano geopolitički, etnički, kulturološki, lingvistički. Iстина, u nedostatku drugih znanstvenih argumenata, njihova se zajednička spona traži u bogumilstvu, što bi, sve i da jest dokazivo, danas – s obzirom na vremensku distancu i teorije o savremenim nacijama, pogotovo na Balkanu – bilo također teško prihvatljivo ako se uzmu u obzir razlike u svim odrednicama kojima se danas determiniraju odjelite etnonacionalne skupine. Jer, kako, primjerice, pod jedan etnos dovoditi Gorane i Bošnjake, ako jezik prvih (za razliku od jezika drugih) čak ni u jugoslavenskom periodu (kad se i definiraju, predefiniiraju ili iznova stvaraju moderne nacije) nije bio srpskohrvatski, već je i prije i danas zapravo poseban varijetet makedonskog ili, moglo bi se reći, arhaičnog srpsko-makedonskog idioma (koji nije jednak ni srpskom ni makedonskom – mjereno stepenom razumljivosti), a oni ga sami nazivaju *naš* – goranski ili *našinski* jezik, pa onda i sebe otud nazivaju također *Našincima*.

---

blizak toj etničkoj skupini) odgovara: “U biti jesu isti narod. U prizrenskoj Župi je naziv ‘Torbeš’ bio odmaćeniji nego li u Gori, ali su i Gorane – Gorance također nazivali Torbešima. Razlika je samo da su sela u Gori vekovima bila etnički čista, dok su u prizrenskoj Župi postojala i mešovita sela sa srpskim živiljem. U Makedoniji su postojala samo dva sela u okolini Tetova, Urvič i Jelovjane. Dobar deo stanovnika iz ova dva sela se 50-ih i 60-ih godina odselio za Tursku u okolini grada Jedrene (Edirne), mada se također dobar deo stanovništva iz Gore tih nesrećnih godina iselio za Tursku iz već poznatih zbivanja. Posle kosovskog rata jedan deo Gorana – Goranaca se izjašnjava kao Bošnjaci. O pozadini toga izjašnjavanja postoje oprečna razmišljanja, mada je moje lično mišljenje o tome takođe asimilatorskog karaktera. Grupa ljudi koja zastupa tezu da su Gorani – Goranci ustvari Bošnjaci, odnosno poslednji sledbenici Bogumila, na veoma je klimavim nogama, i to služi jednoj grupi ljudi da profitiraju na Kosovu. U parlamantu Kosova postoji zagarantovano poslaničko mesto bez obzira na dobijene glasove. Goranska etnička manjina je takođe i ustavno definisana u ustavu R. Kosova.” Ibid.

Pomaci su (jednako kao i *Gorani*) također manjinska muslimanska etnička grupa Južnih Slavena, koja je, za razliku od teritorijalno koncentriranih Goranaca, uglavnom razasuta po različitim državama, pa ih ima (u manjim enklavama ili izmiješanih sa drugim narodima) na prostoru jugoistočne i sjeverne Bugarske, Kosova, Makedonije, sjeverne Grčke, čak i Albanije i Turske. U različitim ih sredinama različito nazivaju, ponekad ih, rekli smo, identifikujuć sa Goranima, ponegdje sa Torbešima, ali i sa Bugarima ili Turcima, vrlo različito tumačeći pritom i njihovo porijeklo (bogumilsko, ilirsko, južnoslavensko, tursko) i etimone iskorištene u onimizaciji na temelju kojih se pokušavaju različitim leksičko-semantičkim interpretacijama spoznati ili tumačiti povijesne činjenice vezane za porijeklo i kulturu ovih etničkih skupina (npr. *pomak* se tumači kao “pomagač,” *torbeš* kao izvedenica od tur. *torba* ili od *dörtbeş* i slično).

Jezik Pomaka je (za razliku od jezika Bošnjaka) očito sličan jeziku Goranaca (samo sa manje elemenata srpskog, a više osobina bugarskog ili makedonskog) – što bi komunikacijski podrazumijevalo i visok stepen njihove međusobne razumljivosti (vjerojatno kao usporedba srpskog i hrvatskog ili slično), ali uz logične ili očekivane dijalekatske razlike uvjetovane utjecajem jezika sredine (interferencija sa makedonskim, bugarskim, albanskim, grčkim, turskim – zavisno gdje su se pripadnici ovih naroda nastanili). Do takvoga se zaključka može doći i teoretski (kontaktna lingvistika) i na osnovu propitivanja mišljenja pripadnika tih (ili toga) naroda, kao i analizom određenih jezičkih osobenosti. U tom se pogledu opet zanimljivim čini osvrt na stavove učesnika različitih foruma, iz kojih se razaznaje, reklo bi se, neočekivan interes za temu: *Pomaci, Goranci i Bosanci / Bošnjaci*.⁷ Iz debate o porijeklu i autentičnosti ovih naroda, u kojoj sadašnje generacije iznose svoje stavove (i o sebi i jedni o drugima), ilustrativni su, sa stajališta savremenih društveno-političkih prilika i odnosa, neki inserti koji su ovdje izvorno preuzeti i iz kojih je gotovo nepogrešivo moguće detektovati i nacionalno-vjersku pripadnost autora, ali i njihova različita politička opredjeljenja.

---

7 Npr.: “Forum,” *Sarajevo-x.com*, <http://www.sarajevo-x.com/forum/>

- (1) Алейкум Селям братко Торбеш! (...) Трябваше да напиша заглавието на темата “Помаци, Торбеши, Горанци и Босненци” (...) Ние всички сме братя от Балканите. Логично е да се допусне че Помациите от южна България сме много близки с Торбешите от Македония. Така че, Помаци =Торбеши. Имаме много топоними кои са еднакви и в България където живеят помациите и в Македония където живеят торбешите. Имаме еднакви фамилни имен. Имаме еднакви диалекти с минимални разлики. Когато един Торбеш и един Помак се срещнат те се разбират без преводач, макар че сме били повече от 100 години изолирани. Имаме еднаква религия и традиции. Тези неща са валидни и за Горанците, нашенците и Босненците. Дано иншаллах, да сме живи и здрави всички така че с течение на времето, ние ще докажем нашите връзки тука в този форум. Знаете че преди 1912 година, е имало етнически чистки особено в западните Балкани. Тогава много босненци и горанци са се заселили по нашите земи. И така са се смесили с помациите. Затова във всяко помашко село има фамилий – Бошнакови. Освен това преди да приемем исляма, има доказателства че и помациите сме били богомили. Знам че тука много хора подкачат и не приемат този факт, но истината си е истина. Аз имам много снимкова материал и с течение на времето ще качвам най интересното. (...) Поздрави на всички...
- (2) **Selam Bosona ... Neznam iz dakle to da mi smo bošnjani il bošnjaci** il ne znam šta drugo. Prvo mi volimo Bosnu i bosanci. Ama trebe da znaš da mi nismo bošnjaci. Naš materni jezik nije srpsko-hrvatski, šta istinsko ime je bosanski jezik...Mi imamo svoj jezik šta je ist sa pomacima u Bugarskoj i torbeši u Makedonijom. Mi od uvek iammo kontakta so Bosnom i bošnjacima. Bošnjaci su bujrum u Gora Kosovo. Jas sam goranac.
- (3) Alejkumu Selam brate. Tako ne misli tvoj narod, ja to znam, lično. (...) Ja znam koliko ste vi odvojeni od nas i koliko su mnogi zaboravili na vas, međutim vi ste jedni od najstarijih Bošnjana i živi dokaz postojanja Islama na ovim prostorima i prije nego je i jedna noga muslimanska ušla u Istanbul. Mnoge običaje koje smo mi izgubili, a koji pripadaju Bošnjanima i koje smo uvijek mi Bošnjani imali su

sačuvani u vašem narodu. Svi su pokušali da vas asimiliraju, pa su također i Albanci pokušali isto, no poput vaše matice Bosne na koju imate pravo koliko i ja, opstali ste hvala Allahu i postojite. Ja ne zamjeram mnoge stvari koje vam oni koji nisu upućeni zamjeraju, no PEČALBA vas jeste natjerala da prihvatite mnoge stvari silom, ipak islam je ostao kod vas sačuvan. (...) Možeš se ti mene odricati koliko hoćeš, ipak ja se neću nikad tebe.

- (4) Torbeši i Pomaci ne se Makedonci ili Bulgari po etnikum nego sme etnički Pomaci, a državjani na Makedonija ili Bulgarija.

Među etničkim skupinama slavenskih muslimana (kao, uostalom, i među drugim narodima) oduvijek je bilo i negiranja i svojatanja, i pokušaja asimilacije i svjesnog distanciranja. Danas je to, čini se, naročito izraženo, zasigurno više kao sredstvo u funkciji ostvarivanja političkih ciljeva negoli kao znanstveni pristup rasvjetljavanju povijesnih činjenica i stvarnoga stanja. Takve su pojave razumljivo više izražene kod manjinskih naroda nego kod već afirmiranih velikih evropskih ili svjetskih nacija (nacija = država), što je i očekivano ako se uzme u obzir nesigurnost etničkih manjina i njihov strah od potčinjavanja u situaciji kad nemaju svoju državu ili kad ne žive u matičnoj državi.

Bošnjaci kao nacionalno-vjerska zajednica

Determinirati danas precizno etničku skupinu pod imenom Bošnjaci, složen je i krajnje nezahvalan zadatak, i to dvojako:

- ako imamo sporne kriterije za identifikaciju (povijest, vjera, jezik, kultura, teritorij?) ili se pretpostavljeni identitet ne iskazuje kolektivno u mjeri koja osigurava prepoznatljivost ili razlikovanje jedne grupe od drugih (npr. upotreba jezika, lična imena, evropeizacija obrazaca kulturnog ponašanja i slično) – pitanje je onda kako je moguće detektovati ko (sve) jest i ko bi (sve) mogao biti pripadnik date skupine, odnosno
- ako se još uvijek ne može pouzdano ustvrditi ko (sve) čini taj korpus: muslimani u BiH, muslimani sa bivšeg srpskohrvatskog jezičkog prostora, ostali muslimani slavenskog porijekla – pitanje je

kako je moguće govoriti o njihovome nacionalnom i pogotovo nacionalnojezičkom identitetu.

O tome ko su Muslimani / Bošnjaci ili šta drugi vide kao njihove važne karakteristike, na internetskim ćemo stranicama (odakle se danas mahom crpi znanje), primjerice, između ostalog, saznati:⁸

- da su Muslimani južnoslavenski narod i da su u SFR Jugoslaviji “pretežno živeli” u Republici Bosni i Hercegovini, odnosno, da su Bošnjaci ponajviše “nastanjeni” u Bosni i Hercegovini (gdje su i najbrojniji narod – prema popisu iz 1991. oko 44 %), te na području pokrajine Sandžak u Srbiji i Crnoj Gori,
- da pripadaju islamskom civilizacijskom krugu, jer potječu od islami-ziranoga pučanstva srednjovjekovne Bosne, kao i susjednih država i područja koja su bila dulje vremena pod turskom upravom (Srbija, Crna Gora, te Hrvatska – poglavito Lika, Slavonija i Dalmacija).
- da ih ima oko 3 miliona (od čega oko dva u Bosni i Hercegovini, oko 350.000. u Turskoj),
- da su se “pre priznanja njihove narodnosti 1971. godine po nacionalnosti izjašnjavali kao pripadnici nekih od drugih naroda SFRJ (Srbi, Hrvati itd.) ili kao Jugosloveni, a ‘muslimani’ je bila samo odrednica verske pripadnosti,”
- da je “posle osamostaljenja Bosne i Hercegovine (1992), većina Muslimana prihvatila za sebe novo nacionalno ime – Bošnjaci,” ali da je “sudeći prema novijim popisima stanovništva, jedan deo Muslimana zadržao svoje staro nacionalno ime,”⁹
- da su u vrijeme SFRJ govorili srpskohrvatskim jezikom, i tome slično.

---

⁸ “Муслимани,” *Wikipedia*, [http://sr.wikipedia.org/wiki/Муслимани_\(народ\)](http://sr.wikipedia.org/wiki/Муслимани_(народ)). “Бошњаčki језик,” *Wikipedia*, http://hr.wikipedia.org/wiki/Бошњаčki_језик.

⁹ “Prema posljednjem popisu stanovništva Srbije (2002), u Srbiji je bilo 136.087 Bošnjaka i 19.503 Muslimana (u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini bilo je 3.634 Muslimana i samo 417 Bošnjaka). Prema popisu stanovništva Crne Gore iz 2003. godine, u Crnoj Gori je bilo 63.272 Bošnjaka i 28.714 Muslimana. Na popisu stanovništva u Republici Makedoniji iz 1994 godine, bilo je 15.315 Muslimana i 7.244 Bošnjaka.” “Муслимани,” *Wikipedia*.

Podaci su općepoznati i većinom tačni, no njihova interpretacija ipak zavređuje kratak osvrt.

- 1) Uočava se stav (koji inače nameće politika) da su Bošnjaci zapravo svi muslimani slavenskog porijekla, ali se to ovdje ipak ograničava na bivše srpskohrvatsko govorno područje,¹⁰ što bi značilo da nema osnove niti argumenata za rasprave o Gorancima, Torbešima, Pomacima kao Bošnjacima.
- 2) Podaci o broju Muslimana / Bošnjaka prema popisu stanovništva iz 1991. danas se (gotovo dvije decenije kasnije) vjerovatno ni približno ne mogu smatrati validnim s obzirom na činjenicu da od tada stanovništvo u Bosni i Hercegovini nije popisivano (u toku su pripreme za popis 2011.), a u međuvremenu se desio rat i stradanja, zatim dvosmjerne migracije (jedni odlazili iz Bosne, drugi dolazili iz Sandžaka, sa Kosova i slično), pa društveno-političkim prilikama uzrokovan dizbalans između nataliteta i mortaliteta itd. – dakle sve ono što je zasigurno moglo snažno utjecati na demografske promjene. Nepouzdanost je zato (čak i da je precizno determinirano ko su sve Bošnjaci) u ovome trenutku govoriti o statističkim podacima. Nije to isto kao govoriti o egzaktnim pokazateljima kakve nudi tabela načinjena prema popisima stanovništva koji pokriva period od gotovo pola stoljeća i može biti ozbiljna osnovica za analize i zaključivanja o mjestu ili položaju Muslimana na demografskoj karti bivše SFR Jugoslavije.¹¹

Budući, međutim, da je tabela naslovljena kao “Broj *Bošnjaka* i njihov udio u bivšoj SFRJ 1948–1991,” važno je podsjetiti na još uvijek nerazriješen suodnos kategorija (*ondašnji*) *Musliman* naspram (*današnji*) *Bošnjak*, te na činjenice (1) da muslimani u prva tri popisa (iz tabele) nisu bili nacionalno priznati (izjašnjavali se kao Srbi, Hrvati, Neopredijeljeni, Jugoslaveni), (2) da su se u naredna tri popisa (1971–1991) mogli izjašnjavati samo kao Muslimani (ne Bošnjaci), te (3) da

---

10 Upor. Senahid Halilović, *Bosanski jezik* (Sarajevo: Biblioteka Ključanin, 1991).

11 “Bošnjaci,” *Wikipedia*, <http://hr.wikipedia.org/wiki/Bošnjaci>.

se (prema popisu stanovništva Srbije iz 2002.) neki Bošnjaci izvan BiH i danas izjašnjavaju kao *Muslimani*. Utoliko podatke iz sljedeće tabele treba uzeti sa rezervom.

Republike	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Bosna i Hercegovina	788.403 (30.7 %)	891.800 (31.3 %)	842.248 (25.7 %)	1.482.430 (39.6 %)	1.630.033 (39.5 %)	1.905.829 (43.7 %)
Crna Gora	387 (0.0%)	8.396 (2%)	30.655 (6.5%)	70.236 (13.3%)	78.080 (13.4%)	89.614 (14.6%)
Hrvatska	1.077 (0.1%)	16.185 (0.4%)	3.113 (0.1%)	18.457 (0.4%)	23.740 (0.5%)	43.469 (0.9%)
Makedonija	1.560 (0.1%)	1.591 (0.1%)	3.002 (0.3%)	1.248 (0.1%)	39.512 (2.1%)	35.256 (1.7%)
Slovenija	179 (0.0%)	1.617 (0.1%)	465 (0.0%)	3.197 (0.2%)	13.425 (0.7%)	26.867 (1.4%)
Srbija	17.315 (0.3%)	79.109 (1.1%)	93.457 (1.2%)	154.364 (1.8%)	215.166 (2.3%)	246.411 (2.5%)
Jugoslavija	808.921 (5.1%)	998.698 (5.9%)	972.940 (5.2%)	1.729.932 (8.4%)	1.999.957 (8.9%)	2.347.446 (10.0%)

Jedno je u svakom slučaju (što potvrđuje i tabela) nesporno: na južnoslavenskom je prostoru *Bošnjaka* ili *Muslimana* oduvijek bilo *najviše u Bosni i Hercegovini*, jednako kao što su u *multietničkoj i multikonfesionalnoj Bosni i Hercegovini* odavno najbrojniji upravo *muslimani*. Danas se svi oni, gotovo 100 % izjašnjavaju kao Bošnjaci, čak i kad se nacionalno osjećaju više – *Bosancima* (iako takvih, privrženih bosanstvu, ima i među bh. Srbima i Hrvatima).

Zapravo, Bosancima i Hercegovcima najprije se osjećaju oni građani koji su porijeklom iz nacionalno nehomogenih porodica (kao što su tzv. miješani brakovi). Riječ je, naravno, samo o njihovim *nacionalnim osjećanjima*, jer danas u Bosni i Hercegovini ne postoji mogućnost da se građani oficijelno izjašnjavaju kao *Bosanci* (poput: Francuzi, Nijemci, Austrijanci, Mađari). Stoga se “etnički neizjašnjeni” građani svrstavaju (zajedno sa brojnim etničkim manjinama) pod famoznu dejtonsku kategoriju *Ostali* što je model negacijskog imenovanja: ne “oni koji su...” već “oni koji nisu” ni Bošnjaci, ni Srbi, ni Hrvati – ne pripadaju ni jednome od tri konstitutivna naroda (ili se tako ne izjašnjavaju). U toj se skupini osim Bosanaca nalaze i nacionalne manjine – i one autohtone,

kao što su bh. Jevreji i Romi, jednako kao i imigranti različitih nacija, poput Kineza, Arapa i drugih doseljenika iz različitih zemalja.¹² **Za-**nimljivo je, uz to, da se bh. kategorija *Ostali* sadržajno znatno razlikuje od nekadašnje jugoslavenske odrednice *ostali* (= sve manjinske skupine preostale nakon niza poimenično nabrojanih). Time se građanima iz nacionalno nemotivirane i neprimjereno, gotovo pežorativno imenovane skupine (*Ostali* kao “restlovi” koji nisu vrijedni spomena) a ipak baš tako ustavno prihvaćene – uskraćuju različita politička i ljudska prava, pa i pravo na jezik. Tako se dešava da Ostali u BiH, iako se ne izjašnjavaju kao pripadnici ni jedne od tri nacionalne skupine, svoj maternji jezik (jezik sredine) moraju nazivati jednim od tri nacionalna imena, pri čemu im od demokracije i prava ostaje tek mogućnost izbora “tuđega.” **Na taj** se način, zbog nemogućnosti adekvatnog izjašnjavanja (kao Bosanci), znatan broj autohtonih građana dovodi u diskriminatorski položaj (izborni zakon, poštivanje nacionalnih osjećanja i slično), pa se u posljednje vrijeme i država našla na udaru Međunarodne zajednice zbog niske razine poštivanja nekih univerzalnih ljudskih prava.¹³

Probleme u Bosni i Hercegovini nemaju, dakle, samo Bošnjaci, no kod njih je više nego u drugih izraženo pitanje: šta uzeti u obzir kao ključne vrijednosti etnonacionalnog obilježja? Čemu dati prednost: *korijenima* kao povijesnom porijeklu i dokazu autohtonosti; *državljanstvu* kao dokazu pripadanja društveno-političkoj zajednici; *religiji* kao tradicionalnom mjerilu etničke diferencijacije južnoslavenskih naroda; *jeziku* kao sredstvu kolektivnog samopotvrđivanja i distanciranja od drugih i “drukčijih”; *osobnom osjećaju pripadnosti* kao emocionalnom kriteriju i pravu na samoopredjeljenje? Sva se ta važna pitanja mogu odnositi i na Srbe i Hrvate, posebno one u Bosni i Hercegovini, ali to ništa ne pojašnjava već, naprotiv, pokazuje svu *složenost* i *nedorečenost* ukupnih nacionalno-jezičkih determinanti i drugih sličnih problema. Dakle, kako god se uzme, istraživač neizbježno luta između nekog “*da* i *ne*,” “*za* i *protiv*” Kako to izgleda u praksi?

12 V. opširno Vajzović, “Sociolingvistički i ustavnopravni aspekti jezičkog pitanja Ostalih u Bosni i Hercegovini.”

13 Upor. Vajzović, “Sociolingvistički i ustavnopravni aspekti jezičkog pitanja Ostalih u Bosni i Hercegovini” i druge radove u istom zborniku.

- 1) Ako je kriterij *konfesionalno obilježje*, pa kažemo da Bošnjaci jesu *muslimani* slavenskog porijekla – bit ćemo u pravu, ali i pogriješiti utoliko što se nacija ne izjednačava s religijom, pa i utoliko što svi muslimani slavenskog porijekla nisu ili teško da bi mogli biti Bošnjaci (Gorani, Pomaci). Osim toga, mnogi se Bošnjaci samo formalno smatraju muslimanima (možda po logici da nisu ni katolici ni pravoslavci, a ni potpuni ateisti), pa ih se identifikuje prije po prepoznatljivim ličnim imenima orijentalnog porijekla negoli na osnovu stvarnog prakticiranja vjerskih dužnosti (što opet važi i za druga dva naroda u Bosni i Hercegovini, a može biti posljedica dugogodišnjeg utjecaja socijalističkog perioda). Ovim nikako ne želim reći da su Bošnjaci u pravilu loši vjernici već da nisu kolektivno (svi) predani vjeri onako kako to islam propisuje i kako bi po tome bili prepoznatljivi, mada se situacija u tom pogledu nakon rata u Bosni znatno promijenila – za razliku od jugoslavenskog vremena, Bošnjaci su danas neusporedivo religiozniji, čemu su zasigurno doprinijela i ratna stradanja, psihološki momenat, intenzivno suočavanje sa smrću i slično. U svakom slučaju, može se reći da u etničkom identitetu Bošnjaka ipak najviše učestvuje religija, jer ako se već i ne prakticiraju svakodnevno vjerski obredi, većina vjeru poštuje i nastoji se pridržavati pravila ponašanja makar o značajnim vjerskim događajima (ramazan, bajrami i slično).
- 2) Ako je kriterij *etničko porijeklo*, pa kažemo da su Bošnjaci *južnoslavenski narod islamske vjeroispovijesti* – bit ćemo u pravu, ali i pogriješiti jer ima takvih koji su danas ko zna u kojoj generaciji: Turci, Francuzi, Amerikanci (nisu rođeni niti žive na južnoslavenskim prostorima, asimilirali se u drugim nacionalnim zajednicama, prihvatili njihove kulturne navike, dobili državljanstvo, izgradili nebošnjačke nacionalne identitete, u dobroj mjeri zaboravili svoj maternji jezik), ali ih se politički i dalje smatra Bošnjacima.
- 3) Ako je kriterij teritorijalna pripadnost (državljanstvo: nacija = država), pa kažemo da su Bošnjaci muslimani Bosne i Hercegovine – bit ćemo u pravu, ali i pogriješiti, jer se u Bošnjake politički svrstavaju i muslimani slavenskog porijekla iz susjednih država (Srbije, Crne Gore, Hrvatske).

- 4) Ako je jezik kriterij za ostvarivanje nacionalnog identiteta, pa kažemo da su Bošnjaci oni čiji je (zajednički) maternji jezik bosanski – bit ćemo u pravu (ako uvažimo pravo njihovoga izbora i izjašnjavanja), ali i pogriješiti:
- s jedne strane zato što svi “potencijalni” Bošnjaci (kako se teoretski i politički nastoje determinirati) ne govore ne samo jedinstvenim jezikom (Bošnjaci u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori) već niti jednim (istim) jezikom (Goranci, Pomaci), ali i
  - s druge strane, zato što je, (socio)lingvistički gledano, jezik Bošnjaka u Bosni i Hercegovini jednak (gotovo bi se reklo i jedinstven) jeziku bosanskih Srba i Hrvata ili je, u svakom slučaju, mnogo bliži njima negoli ostalim (potencijalnim) Bošnjacima izvan Bosne.
- 5) Ako je kriterij *nacionalno osjećanje* i *demokratsko pravo na slobodu izjašnjavanja*, pa kažemo da su Bošnjaci svi oni koji se takvima osjećaju – bit ćemo u pravu (što se prava tiče), ali i pogriješiti jer su osjećanja subjektivan kriterij, a identitet bi se ipak morao temeljiti i na nekim objektivnim, komparativno mjerljivim vrijednostima. Uostalom, ako je *identitet*, kako bi to rekao Amin Maalouf *ono što čini da ne budemo identični ni sa kim drugim*, onda on mora i nečim egzaktnim biti mjerljiv, da ne kažem i “golim okom,” barem djelimično detektovan.¹⁴ Ukoliko je pritom riječ o kolektivnom identitetu, onda mora postojati i *ono što čini da budemo interno međusobno isti*, pa kao takvi *kolektivno eksterno po nečemu drukčiji od drugih kolektiva*. Stoga se subjektivni pristup objektivnim stvarima ne može shvatati kao neupitna činjenica; to može biti samo pitanje interpretacije činjenica ili izbora gdje se birati može u smislu ličnoga prihvatanja ili pak neslaganja, impresije ili tek želje da nešto takvim bude ili ne bude. Subjektivni je pristup, razumljivo, naročito sporan kad je riječ o jeziku, jer samoprocjena ili “mišljenje govornika o vlastitom idiomu i o drugim idiomima” u pravilu bi, “zbog neizbježne subjektivnosti” bilo neprikladno “za lingvističku klasifikaciju” **naprosto zato što se “percipiranje jezič-**

---

14 Amin Maalouf, *Ubilački identiteti* (Beograd: Paideia, 2003), s. 12.

ne situacije od strane govornika ne mora podudarati sa stvarnom situacijom.”¹⁵

Ako bi se u svjetlu prethodno razmatranih kriterija promišljalo o etničkim i nacionalnojezičkim determinantama Bošnjaka, čini se da bi se s pravom moglo ustvrditi kako oni danas, zapravo, i sami sebe “traže” između vjerskog ili tradicionalnog i savremenog ili nacionalnog identiteta. Razlog je tome, vjerovatno, i činjenica da su od početka priče o modernim nacijama, izloženi pokušajima *nacionalnog svojatanja* (tvrdnje da su to Srbi / Hrvati islamske vjeroispovijesti) ili pak negiranja temeljenog na osporavanju njihove (a) *etničke autohtonosti* (kako muslimani mogu biti autohton narod na južnoslavenskim prostorima – pežorativno ih zato Srbi i danas katkad nazivaju *Turcima*), pa čak i (b) *religijske autentičnosti* (mogu li Slaveni biti autentični muslimani poput Turaka ili Arapa). Jasno je, naravno, da u vezi sa porijeklom Bošnjaka nisu sporne činjenice već njihova ispolitizirana interpretacija, pa ih i danas mnogi ne prihvataju kao Bošnjake već ih još uvijek nazivaju (opet pežorativno), ako ne Turcima a ono barem *muslimanima*.¹⁶ Time se hoće reći da Bošnjaci kao nacija ne postoje, i to dokazivanjem po logici: MI smo – Srbi i Bošnjaci (mada ima sličnih stavova i kod nekih Hrvata) *etnički i jezički jedno isto*, samo što *ne ličimo MI na vas* (Srbi na Bošnjake) nego *VI ličite na nas* (Bošnjaci na Srbe) i zato MI jesmo zasebna nacija jer ne ličimo ni na koga, ali VI niste jer niste autentični, isti ste kao MI.¹⁷ Pri tome bosanski Srbi ostvaruju nacionalno jedinstvo *sa Srbima u Srbiji,

---

15 Bernhard Gröschel, *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik. Mit einer Bibliographie zum postjugoslavischen Sprachenstreit*, (München: Lincom Europa 2009), s. 147 prema Kordić, *Jezik i nacionalizam*, s. 117. Jean Aitchison, “Assessing Language Status: Some Problems,” in Ulrich Ammon and Marlis Hellinger, eds., *Status Change of Languages* (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1992), s. 494 prema Kordić, *Jezik i nacionalizam*, s. 146.

16 “Stvar je i pravo Hrvata i muslimana koje će osobine smatrati karakteristikom ‘hrvatskog’ ili ‘bosanskog / bišnjačkog’ jezika...” (Miloš Kovačević, “Jedan ili tri jezika” u *Jezik i demokratizacija*, Posebna izdanja, knj. 12 (Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2001), s. 40.)

17 Upor. Kovačević, “Jedan ili tri jezika.”

zasnovano, između ostalog, i na *istome* jeziku koji se, istina, međusobno *razlikuje*, jer se u Bosni upotrebljava “*ijekavska* varijanta srpskog,” a *ne sa Bošnjacima (i / ili Hrvatima) s kojima se sporazumijevaju na *različitom jeziku*, pri čemu se *srpski ne razlikuje od ‘bosanskog jezika.’*¹⁸ Logika je nevjerovatna, ali ona nacionalnim politikama na Balkanu i nije važna. Tako bi, onda, Bošnjaci morali “priznati” da liče na Srbe (i zato njima “pripadaju” zajedno sa svojim jezikom), umjesto da svi u Bosni i Hercegovini znanstveno “priznaju” kako nije riječ o srpskoj “ijekavskoj varijanti” već o autentičnom bosanskohercegovačkom jezičkom izrazu jednog istoga jezika (bivšeg srpskohrvatskog) koji ne pripada ni jednoj etničkoj skupini već svim korisnicima jezika (makar) u državi Bosni i Hercegovini (ako ne i šire).

Ono što u utvrđivanju bošnjačkog identiteta ipak nije sporno, jest podatak da se (bosanskohercegovački) muslimani ne samo osjećaju Bošnjacima već se u pravilu (gotovo 100-procentno, uz neznatna odstupanja) tako izjašnjavaju, pa su u tome, barem u Bosni, reklo bi se jedinstveni.¹⁹

Ta činjenica, međutim, ne rješava i drugo važno, i u ovome tekstu najviše isticano pitanje: ko se sve danas, osim bosanskohercegovačkih muslimana, izjašnjava ili politički ubraja u Bošnjake – da li:

- a) samo dijaspora bosanskohercegovačkih muslimana / Muslimana ili
- b) svi slavenski muslimani sa bivšeg srpskohrvatskog govornog područja (Srbija, Crna Gora, Hrvatska), bez obzira jesu li porijeklom vezani za Bosnu ili se smatraju autohtonim stanovnicima tih sredina, ili
- c) svi slavenski muslimani bez obzira na porijeklo, jezik i ostale tradicionalne determinante nacije (što bi uključivalo i Gorance, Pomake i/ili Torbeše)?

---

18 Ibid., s. 40.

19 Na popisu stanovništva iz 1991. godine, za ime svoga maternjeg (nacionalnog) jezika izjasnili su se: za *bosanski* oko 92% Muslimana – Bošnjaka u BiH; za *srpski* oko 67 % bh. Srba; za *hrvatski* oko 79 % bh. Hrvata. Upor. Halilović, *Bosanski jezik*, s. 34.

Traganje za odgovorima na postavljena pitanja i dileme (jer mnogih odgovora ni danas zvanično nemamo) iziskuje, makar podsjećanja radi, kratak osvrt na prošla vremena i prilike koje su prethodile današnjem stanju a mogle na njega utjecati.

Vjera i / ili nacija kao determinante bošnjačkog identiteta

Ako se složimo da su među slavenskim muslimanima: Goranci geopolitički najviše ili većinom oslonjeni na Kosovo, Torbeši na Makedoniju, a Pomaci na Bugarsku – može se još pouzdanije, čak vrlo argumentirano ustvrditi da se Bošnjaci kao južnoslavenski muslimani ili kao muslimanski Slaveni vezuju najprije i u najvećem broju za Bosnu i Hercegovinu – ako ne kao autohton i autentičan životni prostor, a ono barem kao “duhovnu” maticu. To je naprosto činjenica i ona je posve logična, jer je:

- a) turska vlast (koja je na Balkanu širila islam) najduže trajala upravo na tim prostorima (1463–1878), pa je i
- b) islamizacija domaćeg stanovništva bila u Bosni najmasovnija.

Zahvaljujući tome, Bosna je, praktično, postajala i stvarno i virtualno, i u prošlosti i danas, “sabirno središte” većine slavenskih muslimana. Štaviše, i kad je islamizirano stanovništvo bilo porijeklom sa drugih prostora (npr. iz Srbije), čak i iz nesrodnih etničko-jezičkih zajednica (npr. iz Mađarske), mnogi su u vrijeme povlačenja turske vojske sa njihovih okupiranih teritorija, kao muslimani nalazili utočište u Bosni, i vremenom se, zahvaljujući upravo svojoj religijskoj pripadnosti, asimilirali kao Bošnjaci ili su, i kad bi ostajali na svojim područjima (koja su geopolitički u međuvremenu distancirana od ondašnje Turske carevine i današnje Bosne, npr. Sandžak), na temelju vjerskog identiteta iskazivali etničku privrženost ili pripadanje jednome, bošnjačkom narodu.²⁰ S

---

20 “Mnoge grupacije Muslimana slavenskog porijekla (...) osjećaju se Bošnjacima i jezik imenuju bosanskim, unatoč tome što se ne može utvrditi i njihovo bosansko porijeklo. Tim isticanjem srodnosti sa Muslimanima Bosne (...) distanciraju se od susjeda (...) u etničkom i hrišćana u konfesionalnom pogledu.” Halilović, *Bosanski jezik*, s. 28.

druge strane, ako su autohtoni Bošnjaci (bosanski muslimani) i odlazili iz svoje domovine (npr. u susjedne zemlje, u Tursku i druge krajeve svijeta), oni su makar u memoriji čuvali sponu sa svojom otadžbinom (zemljom svojih predaka) i svojim etničko-vjerskim obilježjem (slavensko-Muslimanskim), te se osjećali Bosancima ili Bošnjacima. Tako je bilo prije, tako je i danas.

Osim toga, važno je podsjetiti i na činjenicu da su u vremenu začetaka modernih nacija (otprilike do prve polovine 19. stoljeća, pa i kasnije), svi stanovnici Bosne i Hercegovine kao jedne države (jedne društveno-političke i jezičke zajednice), bez obzira na vjerske diferencijacije bili *Bošnjani / Bošnjaci / Bosanci* kao *jedan narod* (zajedničkoga porijekla, jezika i prostora) samo *različitih religija*. Kako je pak turska vlast ostavila u Bosni duboke tragove, prije svega na domaće islamizirano stanovništvo (kulturno-civilizacijska i jezička interferencija i slično), te kako svi domicilni stanovnici ipak nisu prešli na islam – bosanski su se muslimani, dvojakom diferencijacijom od drugih (s jedne strane od Turaka s kojima ih je povezivala ista vjera a razdvajala ih različita etnička pripadnost, kulturološke navike i jezik, te s druge strane od neislamiziranog domaćeg stanovništva s kojima ih je povezivalo porijeklo i jezik, ali ih razdvajala religijska pripadnost) – formirali u određenoj mjeri kao zasebna, autentična nacionalno-vjerska skupina, pa u nekom pogledu i kao relativno prepoznatljiva, specifična jezička zajednica: veliki broj turcizama, posebno običajna i vjerska leksika, ali i arapsko pismo, osobito u alhamijado tradiciji i slično.²¹

Naravno, komunikacija između različitih, religijski definiranih zajednica u Bosni i Hercegovini nikada nije bila upitna. Ako se i moglo govoriti o prepoznatljivim diferencijalnim crtama pojedinih vjerskih skupina, stepen njihove međusobne razumljivosti bio je garant jednojezičnosti (makar i policentrične), što je sa stajališta kontaktne lingvistike posve očekivano: riječ je o konfesionalno izmiješanom stanovništvu (ne

---

21 Upor. Hanka Vajzović, *Orijentalizmi u književnom djelu (lingvistička analiza)* (Sarajevo: Institut za jezik, 1999); “Alhamijado književnost,” u *Jezik u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočno-evropske i orijentalne studije u Oslu, 2005) i “Sociolingvistički i ustavnopravni aspekti jezičkog pitanja Ostalih u Bosni i Hercegovini.”

o čistim enklavama) relativno maloga geografskog prostora sa nužnim, svakodnevnim međusobnim komunikacijama, što ne može ići u prilog izgrađivanju zasebnih jezičkih identiteta, već naprotiv. Uostalom, nije nepoznato u praksi i da “jezično ili kulturno zajedništvo nekog stanovništva može biti veće s onim grupama s kojima nije nacionalno spojen, nego jezična i kulturna podudarnost s onim grupama s kojima čini jednu naciju.”²² **Takvo zapažanje praktično potvrđuje:**

- s jedne strane, usporedba (a) Bošnjaka u BiH sa Bošnjacima u Sandžaku, Hrvatskoj i slično, ili, također (b) Hrvata / Srba u BiH sa Hrvatima / Srbima izvan BiH, te
- s druge strane, međusobna usporedba (a) Bošnjaka, Hrvata, Srba u Bosni i Hercegovini, baš kao i (b) usporedba različitih etnonacionalnih grupa u Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori.

Sve u svemu, teško je iznaći valjane kriterije i argumente i za nacionalnu, a pogotovo za nacionalnojezičku diferencijaciju bosansko-hercegovačkog društva. Pa ipak, svi danas insistiraju upravo na tome: afirmiraju svoje etničke posebnosti, negiraju tuđe, ideologiziraju i mistificiraju razlike, minimiziraju istovjetnosti. Pogleda li se pak lingvističkoj istini u oči, moralo bi se priznati da je stvarnost posve drukčija, jer (da ništa drugo) savremene masovne komunikacije, nezaustavljivi proces globalizacije i trka za pridruživanjem Evropskoj uniji, praktično djeluju upravo suprotno od onog što, glorifikujući samo međusobne distinktivne vrijednosti, nastoje dokazati etnonacionalne elite i njihovi lideri.

Ne treba, naravno, zaboraviti ni to da je poimanje nacionalnog određenja kod južnoslavenskih naroda već tradicionalno drukčije nego kod većine drugih, i to se može objasniti (što ne znači i pravdati) dvjema činjenicama: 1) da je povijesno riječ o istoj, južnoslavenskoj skupini (u osnovici zajedničkog kulturnog i jezičkog naslijeđa), koja se u međuvremenu diferencirala na manje grupe, te 2) da su moderne nacije formirane na temelju izrazite ili snažne korelacije vjerskog i nacionalnog identiteta,

---

²² Ulrich Ammon, *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten* (Berlin – New York: de Gruyter, 1995) prema Kordić, *Jezik i nacionalizam*, s. 80.

što je obrazac po kojem i danas funkcioniraju. Zato, kad se kaže Bošnjak, Srbin i Hrvat – pouzdano se zna samo jedno: da je to istovremeno i musliman, pravoslavac i katolik, a onda im se, na temelju toga (najčešće po inerciji) pripisuju i jezici: bosanski, srpski i hrvatski, dok se sve druge determinante ili sasvim zanemaruju ili postaju manje važne. Zato i jest u procesu formiranja savremenih nacija (potaknutog s jedne strane različitim političkim ciljevima, te s druge, buđenjem, rađanjem ili svjesnim izvanjskim poticanjem nacionalne svijesti) religija uistinu odigrala ključnu ulogu kao kriterij nacionalno-jezičke diferencijacije, pa su onda:

- *bosanski hrišćani*, iskazujući pripadanje vjeri, sve izrazitije osjećali i manifestirali privrženost srpskoj naciji, jer su Srbiju smatrali maticom južnoslavenskoga pravoslavlja, pa se onda i izjašnjavali kao Srbi, te i svoj jezik nazivali srpskim,
- *bosanski kršćani*, jačajući svijest o pripadanju toj vjeri, priklanjali se hrvatskoj nacionalnosti, jer su Hrvatsku doživljavali kao maticu južnoslavenskih katolika, pa se onda i izjašnjavali kao Hrvati (uprkos bosanskim franjevcima, recimo), te i svojim jezikom smatrali hrvatski, a
- *bosanski muslimani*, rastrgani između tri oznake svoga identiteta (vezani za “odlazeće” Turke *religijom*, za sunarodnjake drugih vjera *prostorom*, a za prostor *jezikom*), ostali su (bez “rezervne države”) odani Bosni kao matici muslimana slavenskog porijekla, zemlji koja ni približno nije bila samo njihova (makar i bili većinsko stanovništvo) i pritom često mijenjala “gospodare,” pa su se, i nemajući drugog izbora, osjećali i izjašnjavali različito u različita vremena: kao *Bošnjaci* ili *Bosanci*, *Turci*, *muslimani* ili *Muslimani*, neki kasnije i kao *Srbi*, *Hrvati*, nacionalno *neopredijeljeni* i najzad (opet) kao *Bošnjaci*, usklađujući i jezik svoj sa prilikama ili ga imenujući kako drugi kažu.

Zanimljivo je svakako da povezivanje svih slavenskih muslimana u jednu vjersku, kasnije nacionalnu, pa čak i jezičku zajednicu, orijentiranu (više emotivno) prema “matici” Bosni – nije stvaralo nikakve smetnje ili nedoumice sve dok bosanskohercegovački Muslimani kao najbrojnija skupina nisu donijeli odluku (na Bošnjačkom saboru održanom u sep-

tembru 1993.) da se vraćanjem svome povijesnom imenu, (p)reimenuju u *Bošnjake*. Novo je (staro) ime trebalo biti u prvom redu *oznaka etnosa* bez obzira na nepromijenjeno religijsko obilježje. Time je shvaćeno da muslimanski Slaveni u međusobnoj usporedbi – *etnički nisu jedno*, iako naspram ostalih Slavena – *religijski jesu drugo*, pa se nametalo pitanje:

- a) da li svi oni trebaju i dalje etnički biti *Muslimani* različitih državljanstava, bez obzira što su najbrojniji među njima – Bošnjaci, od tog imena odustali,
- b) držati se svojih autentičnih etničkih imena i insistirati da kao takvi budu ustavno priznati (npr. Goranci, Pomaci) ili pak
- c) prihvatiti sadašnje (izmijenjeno) nacionalno ime jedne od muslimanskih skupina (Bošnjaci) s kojom ih neupitno vezuje samo religija?

Šta su pojedine etničke skupine odlučile, djelimično potvrđuje i činjenica da su, primjerice, Goranci na Kosovu već ustavno afirmirani kao takvi, a šta o tim pitanjima inače sami misle ili kakav je o svemu tome stav drugih, moguće je razumjeti, između ostalog, i iz diskusija na različitim internetskim forumima (odakle su neki inserti djelimično i ovdje preneseni).

Jezičko pitanje Bošnjaka kao slavenskih muslimana i Bosanaca

Govoriti o jezičkom pitanju muslimana / Bošnjaka, a ne znati prethodno precizno *ko uopće Bošnjaci jesu* ili makar *jesu li danas svi muslimani slavenskog porijekla zapravo Bošnjaci*, kako se to obično tvrdi – čini se, u najmanju ruku, neozbiljnim.²³ **Debata o tome ipak traje** već dva desetljeća, što znanstvena što emotivno obojena, i ko zna kad će biti okončana, budući da sve što je danas na Balkanu *nacionalno*, u pravilu nije i *racionalno*. Stoga se valja pomiriti sa realnošću da jezičko pitanje u Bosni i Hercegovini (pa i šire) ne zavisi ni od nauke o jeziku niti čak od (samo)opredjeljenja naroda već najprije od interesa etnopolitičkih elita. U situaciji nametnutog dvosmjernog uzročno-po-

23 Npr. Halilović, *Bosanski jezik*.

sljedičnog odnosa između nacije i jezika (jer jedno drugo uzajamno određuju), nejasnoće se ili nesuglasice mogu otklanjati, ili barem bolje razumjeti, samo uz valjane odgovore na pitanja: *koji je* (imenom), *čiji* (porijeklom) i *kakav* (supstancom) *jezik kojim govore etničke skupine slavenskih muslimana, te u kojem je stepenu jedan nacionalni jezik distanciran od drugih jezika* (prepoznatljivo drukčiji mjereno stepenom međusobne razumljivosti)?

Odgovoriti na naznačena pitanja, lingvistički ne bi bilo ni sporno niti komplicirano kad bi se to nepristrasno htjelo ili kad ne bi bilo da se:

- jezičke *razlike unutar jedne* politički determinirane etnonacionalne zajednice po svaku cijenu nastoje *minimizirati* ili *ignorisati* (kao jezik Bošnjaka u Bosni naspram onih u Sandžaku ili jezik Hrvata / Srba u Bosni naspram jezika u Hrvatskoj / Srbiji), a nasuprot tome,
- *razlike između odjelitih nacija* (Bošnjaka, Srba, Hrvata) nastoje se *potencirati, ideologizirati, mistificirati* ili svjesnim intervencijama *uvećati*, s ciljem da se stekne dojam što “veće jezične udaljenosti.”²⁴

Time se lingvističkim sredstvima nastoje u Bosni i Hercegovini ostvariti politički ciljevi: što je niži stepen međujezičke (a to znači i međunacionalne) razumljivosti, to su veće pretpostavke da se opravda nužnost političkih (a to znači i teritorijalnih) podjela. To je ujedno i razlog i recept, i uzrok i posljedica etnonacionalnih pregrupisavanja na Balkanu.

Što se bosanskohercegovačkih muslimana tiče, njihova je borba za nacionalno-jezička prava (koja je trajala još od austrougarskog vremena) okončana, barem prividno ili samo formalno (zvanično, na papiru) nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine ili, tačnije, tokom i nakon rata u Bosni. U tom su periodu disolucijom SFR Jugoslavije, druge nacije dobile (samo) svoje nacionalno imenovane jezike, a Bošnjaci (kasnije nego drugi) dobili: i novo ime nacije i prvi put vlastiti nacionalni jezik. Drugo je pak pitanje koliko je takav “dobitak” koštao (rat, stradanja). Cijena je, zna se, bila previsoka, a Bošnjaci je najviše platili. Naravno, na pitanje šta su to uistinu dobili, pošten bi odgovor bio – ništa (ili gotovo ništa), ma koliko se nacionalni lideri zaklinjali u suprotno. Dakle:

---

24 Kordić, *Jezik i nacionalizam*, s. 84.

dobili su samo *novo ime već postojećoj naciji* ili *vratili staro* (nisu više Muslimani već su opet Bošnjaci), te odjelito *nacionalno ime svoga jezika*, mada im to drugi i danas spore (izbor između *bosanski – bošnjački*). Drukčije kazano, dobili su dvije važne oznake identiteta, a praktično izgubili identitet. Prije su, na jugoslavenskom prostoru, u tadašnjoj svojoj državi *bili prepoznatljivi kao Bosanci*, danas se ni u Bosni i Hercegovini, svojoj novoj državi, *ne mogu razaznati kao Bošnjaci*. Ni oni ni njihov jezik. Jer, ondašnji je jezik (bh. izraz) tako snažno manifestirao svoj identitet unutar zajedničkoga sh./hs. jezika, da su svi njegovi korisnici (ma koje nacije bili) čim izvan Bosne progovore, bili nepogrešivo identifikovani kao Bosanci i / ili Hercegovci. Ni danas nije ili ne bi bilo puno drukčije, samo što danas malo ko želi biti tako identifikovan. Stoga, kad bismo se oslanjali na logiku: “Progovori da vidim koje si nacije!”? – svi bismo se složili da promjena naziva jezika nije ničega novog unijela u njegovu supstancu, pa gotovo ništa ni u standardnojezičku normu, što manje-više važi za sva tri današnja nacionalna jezika. Zato pitanje: da li se u Bosni i Hercegovini na temelju jezičkog ponašanja većine pripadnika jedne etničke grupe može detektovati jezik date etnonacionalne zajednice? Kategoričan bi odgovor bio NE, a ako i može biti “da,” onda samo kod malog broja korisnika jezika, onih koji su u međuvremenu tendenciozno mijenjali svoje jezičke navike i usklađivali ih sa naciokratskim zahtjevom: “Čim progovoriš, ima da se zna koje si nacije!”

Jezička situacija u Bosni i Hercegovini i identitet jezika²⁵

U sagledavanju i procjeni savremene jezičke situacije u Bosni i Hercegovini, krenulo se od dvije spoznaje:

- da jezičke grupe (kao kolektivi određeni jezikom kojim se služe) mogu korelirati ne samo sa nacionalnim već i sa različitim drugim, drukčije određenim društvenim grupama (etničkim, državnim, re-

---

²⁵ Opširnije o savremenoj jezičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini upor. Vajzović, *Jezik i nacionalni identiteti*, s. 77–100.

- gionalnim, političkim, konfesionalnim itd.) i pri tome se s njima mogu, ali i ne moraju podudarati²⁶
- "... da je jezik, u gotovo svim definicijama naznačen kao jedan od određujućih (iako ne i neizostavnih) elemenata nacije i da je slobodna upotreba maternjeg jezika, posebno u našim uslovima, jedna od najbitnijih pretpostavki ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti."²⁷

Međutim, činjenica da u bosanskohercegovačkom slučaju (kad imamo tri ravnopravna nacionalna standardna jezika) ne postoji nikakva podudarnost između ma kako nejezički definiranih društvenih grupa i, komunikativno gledano, jezičkih zajednica – nameće istovremeno pitanje:

- i *identiteta bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika* – u smislu njihove identifikacije koju posjeduje svaki jezik "*time što se smatra idiomom odelitim od svih drugih*,"²⁸ ali
- i (nacionalno)jezičkog *identiteta korisnika jezika* – što podrazumijeva *detekciju nacionalne pripadnosti na osnovu govorne identifikacije*.

Pitanje je, dakle, da li su u Bosni i Hercegovini nacionalni jezički identiteti realnost? Znanstveno pouzdan odgovor zahtijevao bi, naravno, ozbiljnije istraživanja jezičkog ponašanja i usporedbu (a) govora *Bošnjaka / Hrvata / Srba* u matičnim sredinama: *BiH / Hrvatskoj / Srbiji* sa (b) govorom njihovih sunarodnjaka izvan matičnih prostora: *Bošnjaka* izvan BiH, *Hrvata* izvan Hrvatske, *Srba* izvan Srbije. Međutim, i bez temeljitijeg istraživanja zapaža se (poznato je) da se kod većine "izvanmatičnih" govornika iste nacije manifestira isključivo "tuđi" nacionalno-jezički identitet (kao govor sredine), samo što svako od njih isti taj svoj

---

26 Ranko Bugarski, *Jezik u društvu* (Beograd: Prosveta, 1986), s. 18.

27 Šipka, "Jezik i nacionalni odnosi – potrebe, značaj i osnovni pravci istraživanja," u: *Jezik i nacionalni odnosi*, Sveske 5–6 (Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1984), s. 15.

28 Ranko Bugarski, *Jezik u društvenoj krizi* (Beograd: Cigoja, 1997), s.11

“tuđi” jezik (i dalje) naziva vlastitim nacionalnim imenom. Zanimljivo je da, uvjetno rečeno, “izvanmatični” pripadnici nacija kao “formalni” korisnici datog nacionalnog jezika u većini slučajeva (osobito mlađe generacije) ne prakticiraju u tom pogledu ni neki vid diglosije, dakle ne upotrebljavaju svoje nacionalne jezike čak ni u krugu porodice, već se u potpunosti opredjeljuju za jezički izraz sredine u kojoj žive. To manje-više važi za sve tri naše nacionalno determinirane jezičke grupe, jer ni jedna u usporedbi sa drukčije definiranom zajednicom kojoj pripadaju (društveno-politički, komunikativno, prostorno):

- ne “pokriva” cjelokupan svoj “matični” teritorij – endogena nepodudarnost (ne nalaze se u Bosni / Hrvatskoj / Srbiji *samo* Bošnjaci / Hrvati / Srbi), ali i
- ne “ostaje” u njemu – egzogena nepodudarnost (ne nalaze se u Bosni / Hrvatskoj / Srbiji *svi* Bošnjaci / Hrvati / Srbi).

Budući, dakle, da su *nacionalne zajednice i njihovi jezici od svojih matičnih prostora istovremeno i manji i veći* – postavlja se pitanje (1) koliko se naše nacionalne zajednice uistinu mogu smatrati naporedno i jezičkim zajednicama (1 nacija = 1 jezik; npr. gdje god da su Bošnjaci / Hrvati / Srbi – tu je i bosanski / hrvatski / srpski jezik, i obrnuto), odnosno, (2) šta je u takvim slučajevima sa nacionalnim identitetima – sa autentičnim identitetom nacionalnog jezika ili sa jezičkim identitetom pripadnika nacije? Ova se pitanja ne moraju nužno odnositi i na nacije (kao što se odnose na njihove jezike), jer za nacionalnu pripadnost, barem na našim prostorima, očito i nije neophodan bilo kakav identitet. Većinom je dovoljno i samo izjašnjavanje (deklarisanje). Ostali dokazi o nečijem pripadanju datoj naciji kao determinanta nacionalnog identiteta u nas su ili “labave” vrijednosti ili ih čak uopće nema. Jezik je i iz tih razloga nacijama važan – kao stvarni, “uhom opipljiv” dokaz postojanja. No kad je i on nepouzdan svjedok, onda nacije čine sve, i u lingvističkom i u političkom smislu, da ga učine pouzdanijim i “nacionalnijim.”

Prema tome, teško je razumjeti i odslukati savremeno stanje u kojem se analizira tako složeno nacionalno i jezičko pitanje Bošnjaka, no kako su oni i matično (bilo povijesno ili tek emocionalno, religijski, pa i političkim kalkulacijama) vezani za Bosnu i Hercegovinu, bit će

jednostavnije ako razumijemo ukupnu jezičku situaciju na ovome prostoru. U tom se pogledu vrijednim pažnje čini podsjećanje na jedan značajan lingvistički skup, održan (baš) u Sarajevu 1984. pod nazivom “Jezik i nacionalni odnosi,” čiji su rezultati objavljeni u istoimenom zborniku.²⁹ Koliko je taj skup bio u ono vrijeme značajan, moguće je iz ove perspektive i bolje znati, jer je svojim nazivom, tematskim okvirom i sadržajem većine izlaganja, ne samo ukazao na pojave izrazitijeg nacionalističkog odnosa prema jeziku, već i upozorio na dešavanja koja će ubrzo nakon toga biti prvo povod, a onda i rezultat međunacionalnih sukoba i podjela. Ono što se u vezi sa navedenim stavovima danas čini dodatno zanimljivim, jest činjenica da su mnogi lingvisti u međuvremenu sasvim promijenili svoj jezičko-politički “kurs,” što samo usložnjava razumijevanje savremenog stanja i enigme zvane nacionalno-jezičko pitanje Bošnjaka, Srba, Hrvata i Crnogoraca.³⁰ Zato, da bismo odslikali Bošnjake, valja prije toga odslikati Bosnu, dakle razumjeti ukupnu jezičku situaciju koja je, zahvaljujući modelu “tri u jedan,” bez pretjerivanja, u svjetskim razmjerama unikatna. I danas je malo kome jasno kako je moguće da se jezik kao sredstvo komuniciranja u Bosni i Hercegovini toliko i tako transformiše: bio je “*nacionalno neodrediv, a varijantski nepodrediv,*” a onda prekonoci postao isključivo “nacionalno odrediv” i “etnopolitičkim tendencijama podrediv.”³¹ Tako smo od jednog nadnacionalnog i autentičnog jezika sredine dobili tri jezika u kojima se autentičnim smatra samo ono što je nacionalno prihvatljivo ili naciokratski odobreno.

Takva, današnja, poslijeratna *Bosna i Hercegovina* traje već jedno i po desetljeće (i ko zna dokad će?) u znaku *Dejtonskog sporazuma* koji je obilježen:

- podjelom bh. građana na *Srbe, Hrvate, Bošnjake* (kao konstitutivne narode) i *Ostale* (one koji se ne izjašnjavaju kao jedni od konstitu-

---

29 *Jezik i nacionalni odnosi*, Sveske, 5–6 (Sarajevo: Institut za nacionalne odnose, 1984).

30 V. Vajzović, *Jezik i nacionalni identiteti*, s. 78–80.

31 Šipka, *Književnojezička politika i jezička kultura*, s. 68.

- tivnih), što je etnonacionalnim politikama mnogo važnije od (prateće, anacionalne) podjele na *obogaćene i osiromašene*,
- podjelom zemlje na dva entiteta: *Federaciju Bosne i Hercegovine* (sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom), *Republiku Srpsku* (sa većinskim stanovništvom srpske nacionalnosti) i *Distrikt Brčko* (u početku srpski, a nakon međunarodne arbitraže, nacionalno “ničiji” ili “svačiji” prostor),
  - podjelom Federacije na *kantone* sa većinskim bošnjačkim ili hrvatskim stanovništvom, te
  - podjelom jezika (nekad zajedničkog) na tri nacionalna varijeteta, zvanično priznata ne kao jedan policentričan jezik (varijante) već kao *tri “različita” jezika*, zasebno standardizirana i trojako (nacionalno) imenovana.

Praktično, sve je podijeljeno, a država je ipak cjelovita i kao takva međunarodno priznata. Tako su svi narodi po veoma visokoj cijeni (rat i stradanja) dobili što su htjeli a nisu prije toga imali, ali dobili i puno toga što nikako nisu željeli. Zato su mnogi nezadovoljni – i kao građani (pogoršana socijalna situacija, ugrožena ljudska prava, moć etnopolitičkih elita, nestabilna država) i kao pripadnici pojedinih nacionalnih zajednica, svjesni danas da su ostvarili kolektivna ali ne i pojedinačna prava i pogodnosti, te da su praktično instrument za postizanje političkih ciljeva i privatnih interesa nacionalnih lidera. Poseban razlog za nezadovoljstvo, pa i osjećaj diskriminacije, imaju građani koji su se našli na prostoru većinskog stanovništva druge nacionalnosti, dakle, na administrativno-politički ili nacionalno većinski “tuđem” području, upravo po nacionalističkom kriteriju organizirane i izdijeljene države (kao npr. Bošnjaci i Hrvati u Republici Srpskoj, Srbi u Federaciji BiH, Bošnjaci u kantonima sa hrvatskom većinom i slično). Takvi su građani najviše suočeni sa problemima koji proističu iz jezičke situacije (školstvo, administracija, mediji), pa se i jezički ponašaju trojako (kako sami procijene da je po njih najbolje):

- a) insistiraju na izrazitijem nacionalnojezičkom identitetu (kao znak otpora tendencioznoj asimilaciji, odnosno, neslaganja sa stanjem ili političkim prilikama),

- b) ne ostvaruju nacionalni identitet već se drže naslijeđenog bh. jezičkog izraza (bilo da uz druge nedaće ne pridaju značaj još i jezičkim problemima, bilo da time hoće pokazati neutralnost u međunacionalnim odnosima) ili
- c) prihvataju nacionalno “tuđi” jezik kako bi pokazali lojalnost većini (npr. Bošnjak će se u hrvatskom okruženju ponekad truditi da govori što “hrvatskije,” u srpskom što “srpskije,” što ne isključuje i slična ponašanja pripadnika drugih dviju nacija kad se nađu u takvim situacijama).

Zakonodavno-pravni okvir kojim se u nekoj mjeri (koliko je nužno) reguliše jezičko pitanje u Bosni i Hercegovini, nije “na terenu” od velike koristi. Naprotiv, ustavne se i druge zakonske odredbe i uredbe ili ignorišu ili krše i javno dezavuiraju.³² S druge strane, i same te odredbe nisu ujednačene, konzistentne, usaglašene sa stvarnim problemima iz prakse.

Dakle, godine 1993. donesena je uredba o nazivu jezika u službenoj upotrebi za vrijeme ratnog stanja, u kojoj se kaže da je u R BiH u upotrebi “standardni književni jezik ijekavskog izgovora njenih konstitutivnih naroda koji se imenuje jednim od 3 naziva: bosanski, srpski, hrvatski,” te da su *oba pisma ravnopravna*.³³

Međutim, godinu ranije donesen je Ustav današnje Republike Srpske u kojem je rečeno da je “u službenoj upotrebi srpski jezik ijekavskog i ekavskog izgovora i ćirilično pismo, a latinično pismo na način određen zakonom. Na područjima gdje žive druge jezičke grupe u službenoj upotrebi su i njihovi jezici i pisma, na način određen zakonom.”³⁴

---

32 Neki lingvisti iz Republike Srpske tvrde “Naučni odgovor na pitanje kojim jezikom govorimo u BiH? jedino može biti – govorimo srpskim,” pri čemu neki idu i korak dalje kad kažu: “U Republici Srpskoj govorimo srpskim jezikom, makar to ne piše u Ustavu Republike Srpske, već zaobilazno, opisno, a u tome nam je pomogao visoki predstavnik.” Miloš Kovačević, Sreto Tanasić, intervju, u Vanja Štrbac, “Bosanski lingvistička fikcija,” *Glas Srpske*, 13 feb. 2010, <http://www.glassrpske.com/vijest/7/plus/35191/lat/Bosanski-lingvisticka-fikcija.html>

33 *Službeni list*, 18, 1 sept. 1993.

34 Ustav Republike Srpske, čl. 7, 1992.

Nakon toga, u odredbu je *Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma* unesena značajna promjena po kojoj u službenoj upotrebi ostaje samo “srpski jezik ekavskog književnog izgovora” (bez ijekavskog).³⁵ **Onda** je amandmanskim promjenama Ustava pitanje službenog jezika riješeno tako što su deklarativno jezici naroda postali ravnopravni, ali se pritom njihova imena ne spominju već se navode deskriptivno u dijelu teksta koji kaže da su “Službeni jezici Republike Srpske: jezik srpskog naroda, jezik bošnjačkog naroda i jezik hrvatskog naroda,” te da su “službena pisma ćirilica i latinica.”

Godine 1998. utvrđeno je ustavnom odredbom da su službeni jezici u Federaciji *bosanski i hrvatski*, a službeno pismo *latinica*. Osim toga, napominje se da se i “Ostali jezici mogu koristiti kao sredstva komunikacije i nastave,” te da se “dodatni jezici mogu odrediti kao službeni većinom glasova u svakom domu parlamenta Federacije.”³⁶

Na razini kantona ili županija, pitanje je, međutim, za potrebe školstva donekle različito formulirano ili tretirano, pa se propisuje:

- standardni *bosanski* ili standardni *hrvatski* jezik (na području 3 kantona: Unsko-sanskom, Zeničko-dobojskom i Hercegovačko-neretvanskom);
- *bosanski* i / ili *hrvatski* književni jezik *ijekavskog izgovora* (u 2 kantona: Tuzlanskom i Bosanskopodrinjskom);
- samo *hrvatski* (za osnovno obrazovanje), odnosno, *hrvatski* ili *bošnjački* jezik (u 3 kantona: Posavskom, Zapadnohercegovačkom i Hercegbosanskom),

Na području Sarajevskog kantona ovo pitanje u zakonu o školstvu nije posebno regulirano, zapravo nije uopće tretirano. Kao obavezno pismo u svim se kantonima navodi latinica, s tim što se u tri (Sarajevski, Tuzlanski, Podrinjski) napominje kako djeca do trećeg razreda osnovne škole moraju ovladati i ćirilicom.

Krivičnim zakonom Federacije garantira se ravnopravnost upotrebe jezika i pisama konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u BiH ili u

35 *Službeni glasnik RS-a*, juli 1996.

36 Ustav Federacije BiH, čl. 16.

Federaciji, uključujući sankcije: “Ko suprotno (navedenim) propisima (...) uskrati ili ograniči građaninu da (...) upotrijebi svoj jezik ili pismo, kaznit će se zatvorom do jedne godine.”³⁷

Jezičko planiranje i književnojezička politika danas su u Bosni i Hercegovini posljednja stvar o kojoj bi država brinula, a kakvih sistemskih rješenja u toj oblasti, niti ima niti bi ih, s obzirom na jezičku i političku situaciju, moglo biti. Zapravo, i kad se pojave kakve naznake u tom pogledu, one uglavnom ostaju zaustavljene u prostoru između “mrtvog slova na papiru” i pokušaja da se svako snađe kako zna i umije ili da svako pokuša nametnuti svoje, pa neka bude kako uporniji i “jači” odluče.

Dakle, *Principi književnojezičke politike* kakvi su postojali i primjenjivali se prije rata u BiH (u vrijeme bh. standardnojezičkog izraza) a propisivali kolektivno jezičko ponašanje u javnoj komunikaciji (npr. ije-kavski izgovor), ravnopravnost varijantski markiranih crta (simboličke razlike), ravnopravnost pisama, slobodu individualnog izbora i slično – danas više ne postoje. Država se, praktično, ne bavi jezičkim planiranjem, jer etnonacionalne elite u čijim je rukama vlast, nalaze prostor za svoje ciljeve upravo u nedefiniranom i, moglo bi se bez pretjerivanja reći, haotičnom stanju u kojem se našao bosanski / hrvatski / srpski jezik (ili jezici). I to u svakom pogledu: tri standardna nacionalna jezika sa nedostatnim, nekompletnim, spornim ili osporavanim “kodificirajućim djelima,” kojih se malo ko pridržava, pa otud u svakom jeziku barem po tri različite prakse i, naravno, iznimno nizak nivo govorne kulture kao posljedica insistiranja na “inoviranim” nacionalnojezičkim normama i slično.

Onaj ko je upućen u bh. društveno-političke prilike, razumjet će da etnopolitike već dvije decenije ostaju na vlasti zahvaljujući poticanju nacionalizma, a to se najbolje čini po receptu “MI smo ugroženi” i “VI ugrožavate nas.” **Pa kako je jezik kao jedan od najvažnijih “vitalnih nacionalnih interesa,”** upravo instrumentaliziran u međunacionalnim odnosima, postao je, praktično, i uzrok i posljedica složene i teške situacije:

---

37 Krivični zakon, glava XVIII, čl. 183, stav 2.

- u *obrazovnom sistemu* (zasebni nastavni programi i udžbenici, dvije škole pod jednim krovom i slično),
- u *medijima* (radikalizacija jezičkog pitanja, izražena posebno kod Hrvata koji zahtijevaju i odjelite javne rtv sisteme, insistiranje na nacionalnom ključu prilikom angažiranja novinara itd.),
- u *administraciji*, prije svega u institucijama vlasti (insistiranje da svako dobije pisane materijale na svome nacionalnom jeziku, uključujući i službena glasila u kojima se jedni isti sadržaji štampaju naporedno na dva jezika – u Federaciji, ili na tri – na državnom nivou itd.).

Zanimljivo je, međutim, da se (za razliku od školstva i medija, gdje je situacija krajnje neuređena) ravnopravnost jezika najviše poštuje u institucijama vlasti, u zakonima, službenim glasilima, pisanim materijalima namijenjenim parlamentarcima i slično. Takva ravnopravnost podrazumijeva pravo i obavezu da svaki korisnik jezika (a riječ je, prije svega, o nosiocima vlasti) dobija sve pisane sadržaje na svome nacionalno pripadajućem jeziku, i to u formi (nacionalnom varijetetu) koja je kao takva deklarativno determinirana (bosanska, hrvatska, srpska), što uopće ne mora biti podudarno sa nečijim individualnim izborom (kad npr. Hrvat govori bh. izrazom, a dobija izrazito kroatizirane tekstove). Kako se to postiže? Tako što se jedan tekst, napisan na bilo kojem nacionalnom varijetetu ili zabilježen kao pisana forma usmene komunikacije (koja se među etnonacionalnim elitama neometano odvija), dostavlja lektorskim službama na “adaptaciju” – baš tako, jer nikako ne bi bilo tačno kazati “na prevođenje,”³⁸ iako se to u pravilu tako imenuje s namjerom da se varijeteti predstave kao zasebni jezici. Dalje je sve u rukama lektora, koji nastoje iznaći što više simbolički markiranih diferencijalnih crta, tipa: *provedba* (hrvatski) – *sprovedenje* (srpski) – *implementacija* (bosanski). U tom procesu naravno nije rijetkost i da poruka bude ugrožena, ali i da se dese komične situacije: da se, recimo, prezime Martić elektronski adaptira u Ožujakić i slično i sve se to čini u ime ravnopravnosti tzv. konstitutivnih naroda i njihovih nacionalnih tzv. jezika.³⁹

38 Upor. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, s. 86.

39 Opširnije v. Vajzović, *Jezik i nacionalni identiteti*, s. 157–178.

Jezik i nacionalni identitet – jezik bosanski u identitetu bošnjačkom

Na stranicama interneta, u tekstu pod naslovom “Odlike bošnjačkoga standardnoga jezika,” između ostalog saznajemo da se *bošnjački jezik* (sic!) “javlja i pod nazivkom *bosanski jezik*,” te da je „u srpskom i hrvatskome službeni naziv za jezik Bošnjaka *bošnjački*, dok je u samoj bošnjačkoj zajednici nacionalni jezik imenovan ‘*bosanski*’ (...).⁴⁰ U hrvatskom jeziku, “‘bosanski jezik’ je višeznačni naziv za južnoslavenski jezik, u prošlosti i sadašnjosti na različite načine povezivan s povijesnom zemljom Bosnom.” **Pri tome još saznajemo da se jezik Bošnjaka “u nemaloj mjeri oslanja na srpski jezik ijekavskoga izgovora, poglavito u morfologiji, sintaksi i terminologiji uz obilatu upotrebu turcizama.” Zvuči naprosto nevjerovatno: zamućeno, amaterski, u autorskom “zanosu” odslikano stanje.** Slika, naravno, nameće niz pitanja na koje se može odgovoriti samo sa “no comment”: kako to da Bošnjaka koji govore bosanski, ima svugdje osim u Hrvatskoj (?); šta znači “nemala mjera”; zašto se bosanski ne oslanja i na hrvatski u BiH (ako se već neko na nekog jezički oslanja) a ne samo na “srpski ijekavskog izgovora”; koje su to “poglavito” srpske morfološke i sintaksičke odlike u bosanskome jeziku; o kojoj je terminologiji riječ; kako razumjeti “*obilatu upotrebu turcizama*”? Očito je autor teksta preuzimao nekritički sve što je gdje pročitao, a očito je i da čitao puno nije.⁴¹

Činjenice, što se jezičkog identiteta Bošnjaka tiče ili identiteta bosanskog jezika, govore da ni Bošnjaci, kao ni ostali narodi bivše srpsko-hrvatske jezičke zajednice u pravilu ne potvrđuju svoje politički i ovako (poput citirane Wikipedije) kvazilingvistički determinirane nacionalne identitete ili ih potvrđuju samo neznatno, parcijalno i nekonzistentno, u mjeri koja nepristrasnom promatraču ne omogućava da nepogrešivo identifikuje svakog pojedinca kao pripadnika određenog etnonacionalnog kolektiviteta.

Bošnjaci su odavno, već nakon turskog perioda, počeli gubiti svoj tradicionalni, autentičan vjersko-nacionalni (muslimansko-bošnjački)

40 “Bošnjački jezik,” *Wikipedia*.

41 O turcizmima opširno v. Vajzović, *Orijentalizmi u književnom djelu*.

jezički identitet, jednak ili najbliži identitetu jezika Bosne. Ni danas nije puno drukčije, no Bošnjaci se ipak jezički ponašaju vrlo različito i zato u traganju za njihovim jezičkim identitetom, možemo samo zaključiti da je on najmanje podudaran sa onim što nude savremena “kodificirajuća djela,” koja su, ideologizirajući ili glorificirajući pojedine diferencijalne crte, stvorila praktično jaz između norme i postojeće, godinama izgrađivane jezičke prakse.

Eto i zato (zbog individualnog raslojavanja, unutrašnje diferencijacije jednog istog jezika) ne možemo sa sigurnošću govoriti o nacionalnojezičkim identitetima ili o identitetu jezika. Umjesto jezika, bit će pouzdanije ako se, kao na identifikacione oznake nacionalne pripadnosti, obrati pažnja na:

- 1) lična imena i prezimena koja su kod Bošnjaka obično (ne i isključivo) orijentalnog porijekla (mada se neka imena i prezimena sreću kod dvije ili kod sve tri nacije, kao npr. Filipović, Kovačević, Kovač, Bošnjak, Hrvat; Zlatko, Damir, Sanjin, Jasna, Nina), odnosno
- 2) osobno izjašnjavanje u tipskim obrascima pod rubrikom: *nacionalnost* ili *nacionalna pripadnost* i, moguće (jezički)
- 3) kulturno-civilizacijsku i vjersku leksiku (jer je Bošnjak = bosanski musliman), koja se, inače, prilagođava sociolingvističkim i funkcionalnostilskim zahtjevima, pa i ne mora biti u svakoj govornoj situaciji i svakom tekstu valjano ili pouzdano mjerilo.

Sve izvan toga (fizičke osobine, odijevanje, maniri) uglavnom ne daje osnova za nacionalno-vjersku identifikaciju, pogotovo kod urbanog stanovništva. Izuzeci su rijetki i mogući (u izvanjezičkom kontekstu) eventualno kod ruralnog stanovništva (različite nošnje), u novije vrijeme i po gradovima, gdje se zapažaju izrazitija vjerska, pa posredno i nacionalna obilježja muslimana / Bošnjaka (npr. nikab ili burka kod žena, specifična vehabijaska odjeća ili brada kod muškaraca i slično), što je za Bosnu potpuna novina, pa zato već i predmet ozbiljnih političkih rasprava. S druge strane, nije isključeno da se, kad je riječ o nacionalnojezičkom identitetu, na osnovu nečijega govora (jezičke navike ili sloboda individualnog izbora) donese pogrešan zaključak: da je Bošnjak iz Sandžaka –zapravo Srbin (ekavski izgovor) ili da nam se od Bošnjaka

učini da je Hrvat (ne samo bosanski, već i onaj iz Hrvatske), ali i da od Hrvata ili Srbina iz Bosne pomislite da je – Bošnjak.

Jezik i politika – afirmacija bosanskog jezika i proces standardizacije

Afirmacija nacionalnojezičkog identiteta nije u Bosni i Hercegovini ostvarena na način i u mjeri kako je to politika zacrtala, iako su čitav proces jezikoslovci u službi etnopolitika pokušali ekstremno potkrijepiti svojim “kodificirajućim djelima (gramatikama, rječnicima, pravopisima)” koja opisuju “upotrebne norme jednoga jezika.”⁴² No, dok su bosanskohercegovački Hrvati i Srbi imali značajan broj otprije naslijeđenih normativa, dopunjenih i onima koja su u međuvremenu pristizala iz njihovih “matica” (Hrvatske i Srbije) i onima što su nudile domaće lingvističke snage – dotle su Bošnjaci bili prinuđeni da u afirmaciji svoga (bosanskog) jezika krenu praktično od nule i to uz obavezu da ponude normative ne samo bosanskim Bošnjacima već i dijelu bošnjačkog korpusa izvan Bosne (dakle, svim slavenskim muslimanima koji su po definiciji politički “proglašeni” Bošnjacima, bez obzira kojoj društveno-političkoj i govornoj zajednici autentično i autohtono pripadali). Ipak, i Bošnjaci su (očito po nalogu politike) krenuli “na vrijeme,” jer je i prije započetih promjena (prije priznavanja bosanskog jezika i prije preimenovanja nacije) najavljeno “da se kao neodgodiva zadaća pred bosanskohercegovačke lingviste postavlja posao inoviranja, tj. rekonstrukcije norme.”⁴³ Zato, s obzirom na ukupnu jezičku situaciju, i nije čudno što je politika teoretski pobijedila lingvistiku: politika i dalje tvrdi i ustavno potvrđuje da je Bosna i Hercegovina multilingvalna zajednica sa tri (troimena) nacionalna standardna jezika, usprkos činjenici da to nauka o jeziku ne dokazuje, a govorna praksa u potpunosti dezavuirala. Međutim, moguće je da je upravo (socio)lingvistička istina (da su krajnje upitni odjeliti nacionalnojezički identiteti) ili jezička praksa (da je uistinu riječ o jednome jeziku kao sredstvu međunacionalnog komuniciranja), znatno omela ili makar usporila suštinske planove nacionalnih politika da jezik iskoriste kao sredstvo snažnijeg međunacionalnog distanciranja s ciljem

---

42 Kordić, *Jezik i nacionalizam*, s. 73.

definitivnih podjela svega što se podijeliti može – od školstva, preko medija, do države.

Afirmacija identiteta bosanskoga jezika započela je, dakle, i prije rata u Bosni, čime je praktično trebalo uhvatiti korak sa procesom emancipacije srpskog i hrvatskog jezika. Tako se knjiga pod nazivom *Bosanski jezik* mogla razumjeti kao glasnik nadolazećih promjena – ne samo u jeziku već i u politici.⁴⁴ Koristeći se jezikom kao ključnom determinantom nacionalnoga identiteta, autor “samouvjereno” determinira i samu naciju navodeći da se “značenje sintagmi Bosanski Muslimani, bosanski jezik, i dr., odnosi na širi teren: na islamizirano stanovništvo slavenskog porijekla, Muslimane koji u jezičkom smislu pripadaju standardnoj novoštokavštini, (...) a koji su se, u osnovi, razvili u okviru nekadašnjeg Bosanskog pašaluka.”⁴⁵ Prije toga, kazano je da “standardna novoštokavština predstavlja skup četiri varijante: srbijanske, hrvatske, bosanske i crnogorske,” te da se svaka od njih “sastoji od više standardnojezičkih tipova,” pri čemu se precizira da “bosansku varijantu konstituišu: bosanskomuslimanski standardnojezički tip, bosanskosrpski i bosanskohrvatski.”⁴⁶ Poslije ovoga, autor na temelju subjektivnog pristupa (nacionalna osjećanja) iznosi sljedeću tvrdnju u formi definicije: “Bosanski Muslimani u imenu bosanski jezik podrazumijevaju ukupnu jezičku aktivnost svoju u prošlosti i danas,” što obuhvata bosanskomuslimanski / srbijanskomuslimanski / hrvatskomuslimanski i crnogorskomuslimanski standardnojezički tip, te “predstandardne idiome (uključujući muslimanske narodne književnosti), govore Muslimana na prostoru Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Hrvatske i razne govore Bosanskih Muslimana u dijaspori, u okruženju drugih jezika (turskog, makedonskog).”⁴⁷ Lingvistički gledano – prosto je nevjerovatno, jer ako bosanskomuslimanski standardnojezički tip pripada istovremeno i “bosanskoj varijanti” (gdje su udruženi Bošnjaci, Srbi i Hrvati) i “bosanskom jeziku” (gdje su udruženi svi muslimani slavenskog porijekla, nekad i sad),...

---

43 Halilović, *Bosanski jezik*, s. 53.

44 Halilović, *Bosanski jezik*.

45 Ibid., s. 18.

46 Ibid., s. 14.

47 Ibid., s. 17.

Bosanska varijanta	Bosanski jezik
1. bosanskomuslimanski	1. bosanskomuslimanski
2. bosanskosrpski	2. srpskomuslimanski
3. bosanskohrvatski	3. hrvatskomuslimanski
	4. crnogorskomuslimanski

...onda to znači da je taj (bosanskomuslimanski) jezički tip podjednako blizak tipovima i jednoga i drugog niza, što dalje znači i da su standardnojezički tipovi u obje kolone međusobno jednako bliski. Kako je onda moguće govoriti o identitetu svih tih jezičkih tipova (koji su prema prvoj koloni prerasli u zasebne jezike) ili o njihovim diferencijalnim vrijednostima?

Sociolingvistički je sve to – još nevjerovatnije, pogotovo iz ugla savremene jezičke situacije. Ostaje, dakle, nejasno: kako je moguće danas (jednako kao i u prošlosti) znanstveno opravdati da isti jezik dijele, primjerice, *bosanski muslimani* i autohtoni *crnogorski muslimani* (da ne spominjemo one na Kosovu i slično), uključujući i njihove narodne govore i predstandardne idiome, umjesto da zajednički jezik konstituišu oni iz prve kolone (bosanski Bošnjaci / Srbi / Hrvati), koji tradicionalno žive i međusobno komuniciraju u istoj društveno-političkoj i jezičkoj zajednici. U svakom slučaju, mnogo je pitanja, a malo valjanih odgovora. No, i sama ta pitanja mogu biti potvrda stavu da je gotovo nemoguće govoriti o etničkim identitetima u Bosni i Hercegovini, pa time i o nacionalnojezičkim.

U navedenom izvoru pokušava se i lingvistički konkretnije determinirati identitet bosanskog jezika.⁴⁸ Inače se ovom knjigom detaljnije bavimo zato što je u njoj ne samo postavljena definicija bosanskog jezika i determinante nacionalnog identiteta Bošnjaka kao slavenskih muslimana, već je ona odredila i daljnje smjernice sudbine bošnjačkog naroda i njegovoga jezika, te postala preteča nešto kasnije započetog procesa standardizacije. Tako se u dijelu teksta pod naslovom *Glavne osobnosti govora Bosanskih Muslimana (i uopće bosanskog jezika)* – iz kojega se, istina, ne razaznaje šta znači “govor Muslimana” naspram “uopće bosanskog jezika” – konstatuje, otprilike, da nije moguća is-

48 Halilović, *Bosanski jezik*.

crpnija analiza jezičkih karakteristika, pa će zato “biti riječi o dvjema tipičnim govornim crtama, za koje vrijedi da su općemuslimanske: 1. o široko zastupljenoj upotrebi turcizama, i 2. o čuvanju glasova *h* i *f*.”⁴⁹

U vezi s prvom navedenom karakterističnom jezičkom crtom bosanskoga jezika, može se reći da je takva teza široko zastupljena, ali i da je ona manje-više rezultat slobodne ili nacionalno-politički orijentirane procjene, i to iz dva razloga: (1) što turcizmi nisu karakteristični samo za muslimanske govore niti samo za bosanski jezik,⁵⁰ te (2) što se u takvoj ocjeni ne smije zanemariti polivalentnost i polifunkcionalnost jezika, odnosno, jezičko raslojavanje (teritorijalno, socijalno, generacijsko, funkcionalnostilsko, pa i individualno) koje najneposrednije utječe na upotrebu turcizama u izboru izražajnih sredstava. Nije, dakle, da turcizama nije bilo ili da ih i danas nema, ali su oni, manje-više, jezičko naslijeđe ne samo Bošnjaka/muslimana već, manje ili više, i drugih južnoslavenskih etničko-vjerskih skupina. Istina, uzme li se u obzir vjerska, kulturno-civilizacijska ili običajna leksika, logično jest da je turcizama najviše moglo biti u muslimana (preuzimani i kao oznake i kao ukupni jezički znak – oznaka+označeno), no ima ih, srazmjerno dužini trajanja turske vlasti ili interferenciji sa muslimanskim govorima, u svim nacionalnim jezicima, pogotovo u Bosni (u srpskom svakako više nego u hrvatskom jeziku).

Što se tiče druge izdvojene osobenosti bosanskoga jezika, čuvanje glasova *h* i *f* jest markantna crta, ali je kao diferencijalna, nacionalno-vjerski markirana vrijednost (bila) obilježje, prije svega, muslimanskih narodnih govora, iz kojih su se, kasnije, u procesu standardizacije savremenoga bosanskog jezika i “inoviranih normi,” navedeni glasovi nudili u savremenim “kodificirajućim djelima” gotovo kao amblemi (više negoli fonemi), dakle u mjeri koju praksa čak nije mogla u potpunosti apsorbirati. Pri tome se nije vodilo računa ni o etimološkoj opravdanosti (primjeri sekundarnog *h* i *f*) niti o stepenu rasprostranjenosti (lokalne crte). Ovim se glasovima kao markantnoj jezičkoj crti bosanskomuslimanskih

---

49 Ibid., s. 34.

50 Opširno i detaljno o orijentalizmima v. Vajzović *Orijentalizmi u književnom djelu i Jezik i nacionalni identiteti*.

govora, ali i kao mogućnosti da se pojava iskoristi u svrhu tendenciozne diferencijacije, očito prilazilo više emotivno ili s ciljem da se potaknu nacionalna osjećanja. Tako se onda “znanstveno” tvrdi da “riječi u koji ma je h imaju dušu” ili da “Bosanski muslimanski pisci izgovaraju i pišu h, bez obzira da li je ono tu bilo ili se razvilo iz drugoga glasa u domaćim riječima.”⁵¹

Nakon pojavljivanja *Bosanskog jezika*, nizali su se (ponešto i tokom rata, većinom po njegovome završetku) i drugi pokušaji “inoviranja,” a zapravo prekrajanja osobnosti bosanskoga jezika.⁵² I sve se, nažalost, temeljilo na nacionalnom osjećanju i nastojanju da se uspostave ili iznađu što veće i što dublje međujezičke razlike kako bi se opravdale nacionalnojezičke podjele. Jer, logika nalaže: da bi nešto bilo drugo mora biti drukčije, mora se od prvoga ili ostalog razlikovati dovoljno jasno da bi se kao takvo moglo identifikovati.

Tako se kao “značajan” prilog u iznalaženju međujezičkih razlika i u “traganju” za identitetom bosanskog jezika, već prve ratne godine pojavio *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome eziku*,⁵³ djelo koje je tako samo naslovljeno, a raktično nije ni “rječnik” (već, eventualno, građa za rječnik), još i manje rječnik “karakteristične leksike,” no svakako jest, kako kaže sam autor, “s mogućim normativnim naznakama” u kojima se daje “prednost riječima i oblicima (v. vidi) koji su primjereniji ili, pak, onima kojima sâm dajem prednost, podrazumijevajući svoje razloge.”⁵⁴ **Toliko i o ozbiljnosti ovoga izvora u kojem se uistinu nudi sve i svašta, a praktično ničemu ne služi.**⁵⁵ **No, kakav god, ovaj je “rječnik”** unio pravu pometnju među korisnike bosanskoga jezika (naročito u vezi sa upotrebom turcizama), pa mnogima, zapravo, tek tada nije bilo ništa jasno, ali je nekima tek tada sve postalo jasno.

Poslije navedenog *Rječnika*, uslijedilo je, godinu nakon rata, pravo “kodificirajuće djelo” – *Pravopis bosanskoga jezika* napisano znatno

51 Alija Isaković, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, (Sarajevo: Svjetlost, 1993), s. 489.

52 Halilović, *Bosanski jezik*.

53 Isaković, *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*.

54 Ibid., s. 487.

55 Upor. Vajzović, *Orijentalizmi u književnom djelu*.

ozbiljnije od prethodnog, ali jednako tendenciozno usmjereno na afirmaciju diferencijalnih crta po svaku cijenu, naročito onih što su u *Bosanskom jeziku* pred rat najavljene: turcizmi i glasovi *f* i *h*, ovaj put uključujući i promjene u refleksu “jata,” pa čak i neke leksičke odrednice koje ne pripadaju ortografskoj normi.⁵⁶ **Zanimljivo je ipak da je ovaj pravopis u narodu dočekan gotovo kao sveta knjiga, no kako mnoga rješenja nisu usklađena sa dotadašnjom praksom i kako je općenito bio nedostatan (prilično loša izvedba), ni danas ga se korisnici jezika dosljedno (ili nikako) ne pridržavaju.**

Rječnici su u tom periodu (započete standardizacije) očito bili najzanimljiviji, vjerovatno i iz razloga što je u leksici bilo moguće iznaći najviše razlika. **Tako su tri godine nakon pravopisa objavljena dva rječnika: *Školski rječnik bosanskoga jezika*,⁵⁷ te *Rječnik medicinskih naziva u bosanskome jeziku*.⁵⁸** Oba su ta izvora očito imala istu zadaću: naglasiti i ozvaničiti što više razlika naspram drugih nacionalnih jezika, i oba su u tom pogledu “sve snage” usmjerili na turcizme i arhaizme.⁵⁹ Međutim, navedeni su izvori naišli ne samo na ozbiljnu kritiku, već su služili gotovo za podsmijeh i šale, jer je bilo nevjerovatno da ono što se u njima nudi uistinu bude identitet ili stvarna slika bosanskoga jezika.

Već sljedeće godine pojavila se i *Gramatika bosanskoga jezika* koja je također naišla na oštre kritike sa svih strana, usmjerene naročito na sporni uvodni dio autora Dž. Jahića.⁶⁰

Godine 2007. štampan je jednotomni *Rječnik bosanskog jezika* u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu. Kao prednost ovoga izvora isticana

56 Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika* (Sarajevo: Preporod, 1996); *Bosanski jezik*. Više v. Vajzović, *Orijentalizmi u književnom djelu i Jezik i nacionalni identiteti*.

57 Dževad Jahić, *Školski rječnik bosanskoga jezika* (Sarajevo: Ljiljan, 1999). Uz ovaj su rječnik, kao trilogija, objavljene iste godine još dvije knjige istoga autora: Dževad Jahić, *Bošnjački narod i njegov jezik* (Sarajevo: Ljiljan, 1999); *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* (Sarajevo: Ljiljan, 1999).

58 Faruk Konjhodžić, *Rječnik medicinskih naziva u bosanskome jeziku* (Sarajevo: Akademija nauka BiH – Klinički centar Univerziteta u Sarajevu, 1999).

59 V. Vajzović, *Jezik i nacionalni identiteti*, s. 321–346.

60 Dževad Jahić, Senahid Halilović and Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika* (Zenica: Dom štampe, 2000).

je činjenica da je urađen u instituciji i da je rađen timski (nije privatno djelo jednoga autora), te da je obuhvatio većinu leksičkog bogatstva Bosne i Hercegovine, što znači da je koncipiran kao rječnik bosanskohercegovačkog jezičkog izraza. No, upravo je ovo posljednje bilo razlogom s jedne strane *pohvala* (onih koji se osjećaju Bosancima i ne podržavaju nacionalnojezičke identitete), a s druge strane *kritika*, jer nije se nekome ovaj rječnik nije činio dovoljno “bosanski” već u dobroj mjeri istovremeno i srpski i hrvatski.

Najzad, prije nekoliko dana (juli 2010) izašla su iz štampe dva, od deset planiranih tomova, *Rječnika bosanskoga jezika* Dževada Jahića, o kojem je u ovome trenutku prerano bilo šta govoriti.

Zaključno razmatranje

Na kraju, da rezimiramo – ponešto važnije da se potcrta, ponešto pojasni, dopuni ili da se ponude određeni zaključci o složenim pitanjima kojima se ovaj tekst bavio.

Dakle, nakon sagledavanja različitih pojava, nedoumica i problema vezanih za identitet muslimana slavenskog porijekla, opći je zaključak da se o identitetu tako imenovane skupine ne može valjano znanstveno ni raspravljati, a kamoli zaključivati, sve dok ne postoji argumentiran konsenzus o njihovim etnonacionalnim determinantama, budući da još uvijek ne znamo jesu li svi slavenski muslimani zapravo Bošnjaci (ili su Bošnjaci samo jedna od etničkih grupa muslimanskih Slavena), odnosno, ne zna se pouzdano ko su (sve) Bošnjaci, osim što je jasno da su svi oni muslimani. Uz takve dileme, postaje apsurdno govoriti o jeziku nedeterminirane ili isključivo politički determinirane grupe njegovih korisnika, jer se pitanje jezika također politički određuje. Tako onda postaje problem:

- *logičko prosuđivanje* – ako je Bošnjak izvedeno od Bosna, kako bi i zašto svi muslimani slavenskog porijekla koji sa Bosnom i bosanskim muslimanima nemaju nikakvu sponu (povijesno, kulturno-civilizacijski, jezički) osim zajedničke religije, mogli ili trebali biti etnički označeni kao Bošnjaci,

- *sociolingvistička stvarnost* – jezičku zajednicu konstituiraju oni koji se služe jednim istim jezikom (a to nisu svi slavenski muslimani), što znači da bi bosanski jezik imenom, sadržinom i standardnojezičkim normama svojim, trebao biti jezik onih koji se na njemu, takvom kakav jest, sporazumijevaju, a ne i onih koji komuniciraju na drugim jezicima (kao Goranci i Pomaci – mjereno stepenom međusobne razumljivosti), pa makar to bili i politički determinirani etnonacionalni jezici (kao srpski, hrvatski, crnogorski, čak i kad se njima služe slavenski muslimani koji se izjašnjavaju kao Bošnjaci), te
- *lingvistička istina* – jedan se jezik lingvistički priznaje odjelitim od drugog samo na osnovu stepena međusobne razumljivosti, u šta se naši nacionalni jezici (nastali disolucijom bivšeg srpskohrvatskog jezika) ne uklapaju, ni šire, a pogotovo ne na prostoru Bosne i Hercegovine (gdje ukupne razlike ni danas ne premašuju 3–8 %),⁶¹ što znači da bi se, lingvistički i standardnojezički gledano, savremeni bosanski jezik mogao pripisati ili samo bosanskim muslimanima / Bošnjacima ili, lingvistički još “istinitije,” svim građanima Bosne i Hercegovine, ma kako se taj jezik u tom slučaju imenovao.

Pa ipak, ako je suditi prema “Povelji o bosanskom jeziku,”⁶² bosanski se jezik determinira kao “jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim.” U “Povelji” se još, između ostalog, navodi i:

- da je “bez obzira na slična ili različita mišljenja o zajedničkom i posebnom u standardnim jezicima nastalim na temelju srednjojužnoslavenskog dijasistema – a koji čini glavninu južnoslavenske jezičke zajednice (...), riječ o jeziku koji Srbi odvajkada nazivaju *srpskim*, Hrvati *hrvatskim*, a Bošnjaci *bosanskim*,”
- da “manipuliranja nazivom bosanski jezik u političke svrhe (...) uporedo s manipulacijama imenom bošnjačkog naroda (...) ne do-

---

61 Milan Šipka, *Književnojezička politika i jezička kultura, Politička biblioteka* (Sarajevo: Izdavačka djelatnost 1987), s. 63.

62 Donesenoj u Sarajevu, 21.3.2002.

- vode u pitanje vjerodostojnost korišćenja ovog naziva kod Bošnjaka u narodnosnom smislu,”
- da “korišćenje naziva *bosanski jezik* ne uključuje nikakvu težnju ka unifikaciji i unitarizaciji na prostoru Bosne i Hercegovine,”
  - da “pokušaji da se Bošnjacima umjesto historijski potvrđenog te u praksi usvojenog naziva *bosanski jezik* nametne bošnjačka nominacija jezika, predstavljaju politiziranje koje je posljedica (...) srpskog i hrvatskog paternalizma i negiranja bošnjačke nacionalne samosvojnosti,” i slično.

Analizom jezičke situacije u Bosni i Hercegovini (ali i u širem okruženju) nameće se i jedno opće, ovdje više induktivno zapažanje da jezik kao *sredstvo komuniciranja* uistinu može biti važan *integrativni faktor* jedne zajednice (što i jest smisao svakoga jezika, pogotovo njegovih standardiziranih formi),⁶³ ali da kao *za postizanje političkih ciljeva* može biti i snažan *dezintegrativni činilac*. Drukčije kazano, nije u Bosni problem jezik sam po sebi; problem je odnos prema njemu, pogotovo kad mu se sudbina nađe isključivo u rukama politike. Zato su se i desile tolike suprotnosti:

- a) da se ranije *u postojećim posebnostima insistiralo na čak nepostojećoj istovjetnosti* (jer jezik je bio jedan, ne i jedinstven) kako bi se omogućila što bolja komunikacija unutar zajednice, te efikasnije ujedinilo jedno multi-društvo, a
- b) da se kasnije (u rasponu od samo dvadesetak godina) *u postojećoj istovjetnosti traže, čak izmišljaju nepostojeće posebnosti* (jer jezik je i dalje jedan), kako bi se dojučerašnja jezička zajednica (jezik sredine) podijelila na tri nove (jezici nacija), što uistinu doprinosi dezintegraciji društveno-političke / državne zajednice, da o “idej-nopolitičkoj sferi” i ne govorimo.

---

63 Upor. Milivoje Minović, “Suvremeni srpskohrvatski književni jezik i kultura (gnoseološko-semiotičko-funkcionalna projekcija),” *Jezik i nacionalni odnosi*, Sveske 5–6 (Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1984), s. 269.

Politika je, dakle, ta koja je sa pozicija moći ignorisala sve lingvističke argumente u svojoj odluci da izgradi pseudo multilingvalnost za kojom nije bilo ni potrebe niti ikakvog racionalnog osnova. Naprotiv, činjenica da su u Bosni i Hercegovini ustavno determinirana tri pluricentrična varijeteta kao tri zasebna politička standardna jezika, donijela je niz problema i samome jeziku, i njegovim korisnicima, i državi kao društveno-političkoj zajednici. Donijela je štaviše probleme i etnonacionalnim zajednicama u čije su se ime ili za čiju navodnu korist etnopolitičke elite i odlučile “boriti” za njihova prava i ravnopravnost. I to prava etnonacionalnih kolektiva, koja isključuju građanina kao pojedinca, pogotovo ako on ne pripada nekom od tzv. konstitutivnih naroda. Zato su danas u Bosni i Hercegovini, državi u kojoj su samo *nacije* (sve tri ili samo tri) ostvarile pravo na svoje “maternje” jezike – praktično diskriminirani:

- a) oni koji nisu konstitutivni: bh. Jevreji, Romi itd. – kako oni da nazovu svoj jezik na kojem od rođenja svakodnevno komuniciraju sa pripadnicima triju nacija,
- b) oni koji se ne žele (ne mogu, ne znaju) etnički izjasniti – Bosanci i Hercegovci bez obzira na vjeroispovijest – da li je njihov jezik bosanski ili neki drugi (odabran po ocu, majci, supruzi / supružniku?),
- c) oni koji su se kao pripadnici jedne etnije zatekli kao manjinski narod na administrativno-političkom prostoru druge etničke skupine u istoj državi, teritorijalno etnopolitički izdijeljenoj (Bošnjaci i Hrvati u Republici Srpskoj, Srbi u Federaciji i slično).

Savremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini, ovakva kakva jest, nikome i ničemu nije donijela dobra. Problemi nisu zaobišli ni državu, jer se loše riješeno jezičko pitanje odražava u svim segmentima funkcioniranja društva u cjelini. Naročito se to odnosi na jezik u javnoj sferi ili u službenoj upotrebi i probleme koji se dešavaju u školstvu, u administraciji i institucijama vlasti, u sudstvu, u medijima itd. No, koliko to uistinu jest državni i jest krupan problem, potvrđuje sljedeći primjer, najdirektnije vezan za jezik – samo ovaj put nije riječ o lošim rješenjima već o potpuno neriješenom pitanju pred kojim se našla Bosna i Hercegovina na svome putu ka Evropskoj uniji.

Dakle, ono što se postavlja kao nužan uvjet za pristup evropskim integracijama, jest službeno prevođenje zakonodavstva i raznih propisa Evropske unije (oko stotinu hiljada stranica), a ono što se postavlja kao problem, jest pitanje: *na koji jezik?* Za tako banalnim odgovorom u Bosni se traga već čitavu jednu godinu, ali odgovora još uvijek nema. Suština je u činjenici da je jedan imperativni posao usporen ili zaustavljen, zato što se etnopolitičke elite kao nosioci vlasti ne mogu (već čitavu godinu institucionalnog debatiranja) usuglasiti, jer:

- prevoditi na sve tri nacionalna jezika (među kojima nema komunikativnih razlika), *glupo je i skupo*, a
- prevoditi na samo jedan jezik – pitanje *je koji?*

Prijedlog je zasad da to bude *bosanski jezik*, jer će prijevode na hrvatski i srpski osigurati Hrvatska i Srbija (za sebe, pa to onda valjda može poslužiti i sunarodnjacima u Bosni), koje su na putu pridruživanja evropskoj zajednici već licencirale *svoje* jezike. S obzirom na to da se Hrvati i Srbi jezički identifikuju sa svojim nacionalnim “maticama,” takvo bi rješenje uistinu bilo logično, pa bi time trebalo biti i prihvatljivo. Međutim, budući da su političke prilike u Bosni i Hercegovini obilježene međunaconalnim suprotnostima i izrazitim neslaganjima, takvom se rješenju izričito protive i srpski i hrvatski predstavnici u Vijeću ministara i drugim institucijama vlasti. U svakom slučaju, kakvo god rješenje bilo, ova je priča ne samo ilustracija današnjih jezičkih prilika u državi Bosni i Hercegovini i neriješenog ili vrlo loše riješenog jezičkog pitanja, već i potvrda da su svi jezički problemi isključivo političke naravi. Problemi koji uistinu nikom ne trebaju. A da veliki jesu, potvrdile bi, primjerice, zasigurno i prečesto upotrebljavane riječi u kojima su tako “evidentne i nepremostive” razlike: *Europa* i *Euri* – u hrvatskom, *Evropa* i *Evri* – u srpskom, pa kombinirano *Evropa* i *Euri* – u bosanskom jeziku. Ako se međusobno već i ne razumijemo u Bosni, *Evropljani* bi nas (ili *Europljani*) makar u ovom primjeru *vjerovato / vjerojatno* i bez *prevoda / prijevoda* razumjeli.

Zapravo, jezičko ponašanje korisnika sva tri naša nacionalna jezika nije usklađeno sa opredjeljenjem za ovaj ili onaj standardnojezički varijetet, već se može govoriti o različitim tendencijama u je-

zičkom ponašanju uvjetovanim različitim izvanjezičkim kriterijima, kao na primjer:⁶⁴

- u kojoj i kakvoj administrativno-političkoj ili sociokulturnoj regiji neko živi (Federacija – Republika Srpska; kanton sa bošnjačkom – sa hrvatskom većinom; kanton u kojem su na vlasti nacionalne stranke – građanske stranke; urbana sredina – ruralna sredina): od toga zavisi kakvo će jezičko ponašanje biti politički profitabilnije, modernije ili sociološko-psihološki poželjnije;
- kojoj se političkoj opciji korisnik jezika priklanja: nacionalnoj ili građanskoj – od toga zavisi kakvo će jezičko ponašanje biti uvjerljivije;
- kojoj generaciji korisnik jezika pripada i kakva međunacionalna iskustva nosi – od toga zavisi koliko se jezičkim ponašanjem želi doprinijeti zajedništvu ili pak doprinijeti nacionalnom distanciranju i podjelama;
- kojem obrazovnom nivou pripada korisnik jezika – od toga zavisi koliko će razumijevati simboličke vrijednosti u jeziku i koliko će nastupati sa naciokratskih pozicija.

Tako jezička praksa potvrđuje:

- a) da *bosanski Hrvati* nastoje, u pravilu, svoj jezik što više kroatizirati, ali da to mnogima ipak ne “polazi za rukom,” bilo da ne znaju kako bi to uradili ili da jezičkom identitetu ne pridaju osobit značaj;
- b) da se *bosanski Srbi* većinom opredjeljuju za nekadašnji bh. standardnojezički izraz, vodeći samo računa da im ne “promakne” kakav kroatizam, mada ima i onih (isključivo u RS-u) koji se “okušavaju” u ekavici – neki dosljedno, većina “polovično,”
- c) da se *Bošnjaci* jezički ponašaju krajnje neujednačeno: jedni svoj jezik arhaiziraju; drugi kroatiziraju; treći se drže bh. izraza; četvrti ne drže ni do kakvih normi, smatrajući maternji jezik “jezikom svojih matera”; neki peti svoj jezik “evropeiziraju,” pa ih je (osobito nakon povratka iz dijaspore ili iz izbjeglištva) teško jezički svrstati

---

64 Upor. Vajzović, *Jezik i nacionalni identiteti*.

u bilo koji prostor ili vrijeme; neki pak govore manje-više ekavski s prepoznatljivim akcentom (u Bosni jesu i jesu Bošnjaci, ali ne i Bosanci), dok su se neki, živeći u Hrvatskoj, do kraja poistovjetili sa savremenim standardnim hrvatskim jezikom, makar da ga i dalje nazivaju bosanskim.

Drukčije kazano, današnja jezička praksa u Bosni i Hercegovini potvrđuje da je kolektivni identitet zapravo zbir različitih identiteta pojedinaца ili manjih grupa. Tako se zapaža da se nacionalni jezici u govoru realiziraju na niz različitih načina – ponekad u “spontanom” jezičkom ponašanju, ponekad onako kako se kome učini da je najbolje ili da baš tako treba svoj jezik “obočiti,” pa registrujemo:

1) hrvatski jezik:

- na hrvatski način: *točno i točka, nadnevak, ozračje, članak zakona,*
- na bosanski način: u skladu sa uobičajenom bh. govornom praksom,
- na bosansko-hrvatski način; *dvije hiljade dvije tisućite; sistav* (kad se umjesto sistema hoće reći sustav), *merhametluk* umjesto merhameta i slično,
- na hrvatsko-bosanski način (kombinirano): kad novinar na televiziji izgovori predsjedatelj, a na ekranu piše predsjedavajući ili kad se napiše, pa čak u potpunosti izgovara tekst tipa: *20og je ožujka /marta/ Crveni krst / križ podijelio pomoć itd.),*
- na hrvatsko-srpski način: kad na državnoj televiziji vidimo titl na “čistom” hrvatskom jeziku napisan ćirilicom,
- na nedopustiv način: *Šestotravanjska nagrada* (umjesto zvanične *Šestoaprilске nagrade*); ili u tekstu: *Na Vijeću se bošnjačkih intelektualaca rata prisjećao današnji podnositelj uvodnoga izlaganja – a nije riječ o intelektualcima rata niti se podnositelj njih prisjećao...;* ili, također: *Pristalice su takve ideje plasirali u javnost kako se taksu ne bi trebalo plaćati – iako “biti pristalica ideje” i “plasirati nešto” nije isto što i “biti pristalica” i “plasirati ideje” itd.;*

2) srpski jezik:

- na srpski način: *telefonovati, otadžbina, đeneral, sprovođenje,*
- na bosanski način: govorna praksa u BiH – jezik većine Srba, pogo-

- tovo na prostoru Federacije,
- na srbijanski način: ekavica, beogradski urbani govor – žargon, otvoreni vokali, akcenat i slično,
  - srbijansko-bosanskosrpski (kombinirano): naizmjenična upotreba ekavskih i ijekavskih formi, što je vrlo česta pojava kod Srba iz RS- a,
  - na srpsko-hrvatski način: to se, uglavnom, strogo izbjegava, mada se ponekom ipak desi,
  - na srpsko-bošnjački način: *amajlija, ajduk, ratluk*,
  - na bošnjački način: *tapije, belaj, marifetluk*,
  - na nedopustiv način (*obekat* i *obektivno, Beljina, Predor* i slično), itd.

3) *bosanski jezik:*

- na bosanski način: uobičajena, naslijeđena jezička praksa u Bosni i Hercegovini,
- na bošnjački način: *nejma, sahat, nijet* (u javnom diskursu) umjesto namjera i sl.;
- na hrvatski način: *obrana, uporaba, čimbenici, dužnosnici, uhićenja*,
- na srpski način: nema *vajde, učauriti se, amajlija*,
- na bosansko-hrvatski ili bosansko-srpski način (kombinirano – od svega pomalo, naizmjenično): *informirati* i *informisanje, slušatelji* i *gledaoci*,
- na nedopustiv način: kad govor nije ni jasan, ni zanimljiv, ni tečan, ni jezički korektan, ni stilski usklađen i dotjeran.

Na kraju, u vezi sa procjenom ili ocjenom savremene jezičke situacije u Bosni i Hercegovini, važnim se čini istaknuti još samo nekoliko konstatacija ili zaključaka o bosanskom jeziku kao jeziku bosanskih i drugih Bošnjaka. Dakle,

1. Svi se Bošnjaci izjašnjavaju za naziv bosanski jezik, ali se mnogi ili ne pridržavaju onoga što nudi savremena norma ili čak uopće ne govore bosanski već “čisto” hrvatski, odnosno, srpski, odnosno neku međuvarijantu. Takva pojava, naravno, nije isključena niti u jezičkom ponašanju druge dvije nacije.

2. Diferencijalne crte u usporedbi tri naša nacionalna jezika, gotovo stopostotno jesu simboličke vrijednosti, što znači da je veoma malo primjera koji bi mogli dovesti u pitanje jasnost poruke, poput, recimo, glagola *preseliti* koji će moguće biti shvaćen u značenju bliskom bosanskome jeziku, kao “umrijeti” (preseliti na ahiret), ili glagola *ispričati se*, koji će Hrvati upotrijebiti u značenju “izviniti se,” a Bošnjaci i Srbi moguće razumjeti kao izvedenicu od “priča, razgovor,” ili pridjeva *izvanredan*, koji će Hrvati razumjeti kao “neredovan, vanredan,” a Bošnjaci i Srbi kao “odličan” i slično.
3. Što se jezičkih normi i “kodificirajućih djela” tiče, može se pouzdano konstatovati da bosanski jezik *kakav se sada propisuje*, nije prakticirani jezik ni Bosne ni Bošnjaka, baš kao što jezici Bosne *kakvi se danas prakticiraju (govore)*, nisu jezici bosanski, hrvatski, srpski kakvi se danas opisuju i propisuju. Drukčije kazano, u okvirima tri zasebna (troimena) nacionalna standardna jezika, koji su u upotrebi na bosanskohercegovačkom komunikacijskom prostoru i koji se svim sredstvima nastoje prikazati odjelitim – praktično se ostvaruje pet suvarijanti ili subvarijanti: *bosanskobosanska*, *bosanskohrvatska*, *bosanskosrpska*, *hrvatskobosanska* i *srpskobosanska*. Među njima nedostaje samo ona sa kombinacijom *hrvatskosrpski* ili *srpskohrvatski*, kao jedina koja se najdrastičnije nastojala i uglavnom uspjela dokinuti.

I na samome kraju, vrlo kratko o jednoj pojavi koja, pod pritiskom nacionalističkih i separatističkih tendencija, promiče jednako svim korisnicima jezika, ma koje nacije bili. Riječ je, naravno, o nedopustivo niskoj razini govorne kulture. Zapravo, u traganju za simboličkim vrijednostima koje bi poslužile međunacionalnom udaljavanju i ostvarivanju (po svaku cijenu) nacionalnojezičkog identiteta, mnogi zaboravljaju na komunikativnu ulogu jezika, pa kupuju *glazbenu crtu* umjesto muzičke linije, *povraćaju se* ili *nadovezuju na svoje prethodnike*, govore o *investicionim ulaganjima*, žale se na *vremenski cajtnot*, *šutaju loptu glavom koja zatim odlazi u aut*, obećavaju da će biti *kratki jer su ograničeni*. Među takvima je najviše onih koji se najvatrenije zalažu za prava svoga etnosa na samo svoj nacionalni i nacionalno imenovan jezik. Time ključno pitanje (p)ostaje – koji jezik, a kakav je on, to više, čini se, nikome nije važno.